

Katedra: Filosofie

Studijní program: Učitelství pro 2. stupeň základní školy

Studijní obor Český jazyk – občanská výchova
(kombinace)

**OTCOVÉ NA RODIČOVSKÉ DOVOLENÉ JAKO
INDIKÁTOR ZMĚNY POZICE MUŽE V
RODINĚ**

**FATHERS ON PATERNAL LEAVE AS THE
INDICATOR OF MEN STANDING IN THE
FAMILY AND HIS CHANGES**

Diplomová práce: 08–FP–KFL–170

Autor:

Petra GURIČANOVÁ

Podpis:

.....

Adresa:

Svatovítské náměstí 100; 463 52, Osečná

Vedoucí práce: PhDr. Zuzana Kubišová

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
74	-	-	-	47	-

V Liberci dne: 22.4.2010

TU v Liberci, FAKULTA PEDAGOGICKÁ

461 17 LIBEREC 1, Studentská 2

Tel.: 485 352 515

Fax: 485 352 332

Katedra: KFL

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(pro magisterský studijní program)

pro (diplomant)

Guričanovou Petru

adresa:

Svatovítské náměstí 100, Osečná

obor (kombinace):

Učitelství pro 2. stupeň ZŠ (ČJ – OV)

Název DP:

Otcové na rodičovské dovolené jako indikátor změny pozice muže v rodině

Název DP v angličtině:

Fathers on Parental Leave as The Indicator of Men Standing in The Family and His Changes

Vedoucí práce:

PhDr. Lenka Václavíková Helšusová, Ph.D.

Konzultant:

Termín odevzdání:

30. dubna 2009

Pozn. Podmínky pro zadání práce jsou k nahlédnutí na katedrách. Katedry rovněž formulují podrobnosti zadání. Zásady pro zpracování DP jsou k dispozici ve dvou verzích (stručné.resp. metodické pokyny) na katedrách a na Děkanátě Fakulty pedagogické TU v Liberci.

V Liberci dne

.....

děkan

.....

vedoucí katedry

Převzal (diplomant):

.....

Datum:

.....

Podpis:

.....

Cíl:

Práce bude zaměřena na popis a objasnění měnící se pozice muže v rodině - od role otce živitele a po roli otce pečovatele. Diplomantka objasní základní koncept sociálních rolí a genderových rolí v rodinném uspořádání. Nastíní stručně některé historické varianty a zpracuje analýzu stávající situace. Role otce zde bude objasněna v kontextu sociální konstrukce role muže v současné společnosti. Diplomantka se zaměří na problematiku stereotypů, tradic a omezení, která z nich vyplývají. Role otce a muže zde bude objasněna v souvislosti s rolí matek, žen. V diplomové práci bude zohledněn český kontext.

Literatura:

- Bly, Robert. *Železný Jan: kniha o mužích*. Vyd.1. Praha: Argo,1999. 278 s. ISBN 80 – 7203-086-8.
- Karsten, Hartmut. *Ženy – muži: (genderové role, jejich původ a vývoj)*. Vyd.1. Praha: Portál, 2006. 183 s. Spektrum 48. ISBN 80-7367-145-X.
- Maříková, Hana. *Muž v rodině: demokratizace sféry soukromé*. Sociologický ústav AV ČR, 1999. 108 s. Working papers. WP 99:6. ISBN 80-85950-69-3.
- Oakly, Ann. *Pohlaví, gender a společnost*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. 171 s. ISBN 80-7178-403-6.
- Proměny současné české rodiny: (rodina – gender – stratifikace)*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. 170 s. Studie sv.28. ISBN 80-85850-93-1.
- Renzetti, Claire M.; Curran, Daniel J. *Ženy, muži a společnost*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2003. ISBN 80 – 246-0525-2.

Prohlášení

Byl(a) jsem seznámen(a) s tím, že na mou diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé diplomové práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li diplomovou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Diplomovou práci jsem vypracoval(a) samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím diplomové práce a konzultantem.

22.4.2010

Podpis

Na tomto místě bych chtěla poděkovat všem, kteří mi byli nápomocni při psaní této práce. Zejména své vedoucí PhDr. Zuzaně Kubišové za její odborné rady, komentáře a trpělivost. V neposlední řadě bych ráda poděkovala svým rodičům za jejich psychickou a finanční podporu v době mého studia.

Resumé

Diplomová práce se zabývá problematikou otců na rodičovské dovolené, kteří jsou považováni za indikátor proměny pozice muže v rodině. Je zde objasněn základní koncept genderových rolí v rodinném uspořádání. Role otce je zde popisována v kontextu sociální konstrukce role muže v současné společnosti a jsou rovněž stručně nastíněny některé historické varianty. Role otce a muže je zde zároveň objasněna v souvislosti s rolí matek, žen. V diplomové práci je zohledněn český kontext. Práce je deskriptivního charakteru a vychází z odborné literatury a studií českých i zahraničních autorů.

Klíčová slova: rodina, otec, matka, otcovství, rodičovská dovolená, otec na rodičovské dovolené

Summary

Diploma thesis is concerned with paternal leave taken by fathers who are considered to be the indicator of status changes of a male in a family scheme. First a basic concept of gender status in the family scheme is clarified. The role of father is described in the context of both current and historical male's status. The role of father - male simultaneously is compared with the role of mother – female. The whole theme of this thesis is stucked in ambience of the Czech Republic. Diploma thesis is predominantly descriptive and with a view of wise literature it summarizes main ideas of both Czech and foreign authors.

Key words: family, father, mother, fatherhood, paternal leave, fathers on paternal leave

Zusammenfassung

Diese Arbeit beschäftigt sich mit Problematik der Väter an dem Karenzurlaub, die als Indikator für Veränderungen in der Position des Vatters in der Familie betrachtet werden. Die Arbeit klärt das grundlegende Konzept von Geschlechterrollen in der Struktur der Familie. Rolle des Vaters wird im Rahmen der sozialen Konstruktion von männlichen Rollen in der heutigen Gesellschaft beschrieben und werden auch kurz skizziert einige der historischen Varianten. Die Arbeit klärt auch die Rolle von Vater, Mann in der Zusammenhang mit der Rolle als Mutter, Frau. Die Arbeit berücksichtigt der Tschechischen Kontext. Die Arbeit ist von Charakteristik beschreibende und steht auf den Grundlagen von wissenschaftliche Literatur und Studien von tschechischen und ausländischen Autoren.

Stichwort: Familie, Vater, Mutter, Vaterschaftsurlaub, Elternurlaub, Vater an dem Karenzurlaub

Obsah

Úvod	8
1 Úvod do genderové problematiky	10
1.1 Gender a gender role	11
1.2 Genderové stereotypy	13
2 Rodina	15
2.1 Funkce rodiny	15
2.2 Moderní rodina	16
2.3 Rozdělení rolí v rodině	17
2.4 Rodina včera a dnes	20
3 Muž a žena	24
3.1 Biologický aspekt	24
3.2 Psychologický aspekt	25
3.3 Sociologický aspekt	27
4 Muž	28
4.1 Mužská identita	28
4.2 Muž a jeho role ve společnosti	29
4.3 Muž a jeho role v rodině	30
4.3.1 Muž – manžel	30
4.3.2 Muž – otec	32
4.4 Proměny role muže – historie a současnost	33
5 Muž v roli otce	34
5.1 Otcovství	34

5.2	Role otce v kontextu s rolí matky	37
5.3	Role otce z historického pohledu	40
5.4	Pohled na roli otce v současné české společnosti.....	43
5.5	Problematika otcovství po rozchodu rodičů.....	44
5.5.1	Zakotvení péče o děti po rozchodu v české legislativě.....	46
6	Nový fenomén – Otec na rodičovské dovolené.....	50
6.1	Rodičovská dovolená v ČR.....	53
6.2	Otec na rodičovské dovolené.....	55
6.2.1	Možné důvody odchodu otce na rodičovskou dovolenou	56
6.2.2	Rozdělení domácích prací v případě, že je na rodičovské dovolené muž	58
6.2.3	Role matky a otce v rodinách s pečujícími otci	59
6.2.4	Výzkum týkající se mužů na rodičovské dovolené	61
6.3	Vnímání rodin s otci na rodičovské dovolené společností	63
6.3.1	„Táta jako máma“ – Dokumentární cyklus Ministerstva práce a sociálních věcí	64
6.4	Kam spěje role otce v budoucnu – závěrečné zamyšlení.....	66
7	Shrnutí a závěr	68
8	Literatura.....	70

Úvod

Genderová problematika je jednou z předních otázek sociologie posledních let. Důvodem je její souvislost s mnoha sférami života, veřejného i soukromého. Ve své práci se budu zabývat sférou soukromou, konkrétně rodinou. Pozornost bude věnována nové pozici muže v rodině, roli muže jako pečovatele o malé dítě.

Otcové, pro něž byla dříve v rodinách charakteristická role autority a živitele, se dnes, i přes stále trvající roli hlavního živitele, podílejí mnohem více na výchově dětí i na péči o děti raného věku. Přestože nemůžeme tuto proměnu rodičovského přístupu zobecnit na všechny muže, v naší společnosti má tato nová otcovská role své zastoupení. Důkazem změny pozice muže v rodině jsou otcové, kteří přebírají péči o malé děti a zůstávají s nimi doma, na rodičovské dovolené, což by bylo před několika lety nemyslitelné.

Pozice muže, otce, prošla spolu s rodinou v průběhu historie mnoha změnami. Od doby, kdy otec byl převážně živitel, kterému se podřizovali všichni ostatní členové rodiny, jsme se postupným vývojem citových vazeb a srovnáváním rolí v rodině dostali do doby, kdy se otcové přímo podílejí na výchově dětí a chodu domácnosti a někteří z nich dokonce zcela přebírají zodpovědnost a zůstávají s dětmi doma. Jedná se o jev, který není příliš starý, alespoň v českém prostředí. Rodiče touto výměnou rolí jistým způsobem narušují genderově stereotypní rozdělení rolí v rodině a setkávají se s různými reakcemi svého okolí.

Práce bude teoretického charakteru. Hlavním zdrojem informací pro mne bude literatura, odborné studie a mé vlastní znalosti a zkušenosti získané v průběhu studia. Na úvod se budu krátce věnovat problematice genderu, genderových stereotypů a rodině obecně. Následně porovnáám muže se ženou z hlediska biologického, psychologického a sociálního se zaměřením na partnerství a rodičovství.

Hlavní část práce se bude týkat otcovství. Na otce nahlédnu z historického hlediska, zaměřím se na roli otce v současné české společnosti a na problematiku otcovství po rozchodu rodičovského páru. V neposlední řadě se budu věnovat hlavnímu bodu práce rodičovské dovolené, jejímu ukotvení v české legislativě a otcům, kteří se rozhodnou na rodičovskou dovolenou odejít. V práci bude zohledněn český kontext.

Vzhledem k tomu, že otec je jednou ze stěžejních součástí rodiny jako instituce, je důležité věnovat mu větší pozornost než jaká mu byla věnována doposud. Na pozadí stále přetrvávajícího kultu mateřství, považujeme za důležité, položit si otázku, jakou podobu má v dnešní době role otce a co pro současné muže vůbec znamená, otcem být.

1 Úvod do genderové problematiky

Jednou ze základních charakteristik člověka je ta, zdali je žena či muž. Toto označení však přesahuje pouhou anatomickou stránku člověka, zároveň totiž jedinci přisuzuje určitý soubor vlastností, a to nejen osobních. Pod pojmem žena, popř. muž si tedy představíme osobu určitých charakteristik včetně způsobu oblékání a činností, kterými se bude zabývat. Tyto uměle vytvořené představy vznikají na základě očekávání společnosti od jedinců mužského a ženského pohlaví. Mnoho z nás se při setkání s druhými lidmi opírá o genderové stereotypy, to znamená, že předpokládá u druhého jednání a vlastnosti charakteristické právě pro dané pohlaví.¹

Biologická danost slouží sice jako základ pro společenskou kategorii gender, ale zároveň je možné, že jednotlivec vyjadřuje pouze malou část charakteristik svého genderu.

Problematikou gender, v našem případě konkrétně sociálními odlišnostmi mezi mužem a ženou, se zabývají gender studies. Gender studies jsou částí mezioborových studií a zabývají se analýzou genderové problematiky. Často jsou propojeny se studiem společenských tříd, ras, etnických menšin či sexuality.

Na gender je mnoha sociology pohlíženo různě. Jako dva hlavní pohledy uveďme funkcionalistický a feministický. Funkcionalisté vycházejí z faktu, že muži a ženy se tělesně liší a za základní rozdíly považují ty, že muži jsou silnější a větší a ženy rodí děti a kojí je. Právě tyto biologické odlišnosti vedly k vytvoření odlišných genderových rolí. Na genderové rozdíly funkcionalisté pohlížejí jako na přirozené. Oproti tomu feministická teorie pohlíží na genderové role jako na kategorii utvořenou společensky, nikoli přirozeně.

¹ Renzetti, Curran: *Ženy, muži a společnost*. Praha, 2005.

Feminismus zároveň nastoluje problém zaujatosti a sexismu, což znamená hodnocení jednoho pohlaví, konkrétně mužského, jako cennějšího.²

1.1 Gender a gender role

„Gender je viditelný jako suma vlastností včetně chování, způsobu řeči, oblečení, výběru témat ke konverzaci. Gender je stále vidět, pohlaví ne.“³

Pohlaví je vedle věku jednou ze dvou základních sociologických charakteristik a je dáno biologicky hned po narození. Sociální aspekty pohlaví jsou označovány pojmem gender. Výraz gender se ve společenských vědách objevuje od druhé poloviny 20. století, od sedmdesátých let je využíván k vyjádření toho, že vlastnosti a chování spojované s obrazem muže a ženy jsou formovány společensky. Původně byl pojem gender do češtiny překládán z anglického výrazu jako rod. Toto označení se však neujalo, protože rod je chápán v mnoha jiných významech. Termín rod nalezneme v biologii a zoologii jako označení skupiny příbuzných druhů, v jazykovědě ve významu mluvnické kategorie a v neposlední řadě se jedná o společenství potomků jedné prarodičky, například rod Habsburků.⁴ V češtině tedy nenalezneme vhodný ekvivalent, který by vyjadřoval pravý význam původního termínu gender. Na rozdíl od pohlaví, které je zřejmé ihned po narození, gender vzniká v průběhu socializace. Jako genderová socializace je označován proces, kterým se jedinec učí pohlížet na sebe jako na ženu, či muže a je zaučován do rolí spojovaných s obrazem nositele určitého biologického pohlaví.⁵

Termín gender se tedy týká sociálních a kulturních rozdílů mezi ženou a mužem. Zahrnuje soubor vlastností a vzorce chování, které jsou v konkrétním

² Renzetti, Curran: *Ženy, muži a společnost*. Praha, 2005.

³ Oakley, Ann: *Pohlaví, gender a společnost*. Praha, 2000, s. 123.

⁴ *Slovník spisovné češtiny*. Praha, 2005.

⁵ Jandourek, Jan: *Sociologický slovník*. Praha, 2007.

kulturním a časovém kontextu od jedince žádoucí a společností očekávané. Dvěma významnými aspekty genderu jsou utváření a vývoj genderové identity a přijetí gender role a propojení biologické stránky se stránkou sociální a osobní.

Gender ve výsledku socializačního procesu nemusí odpovídat biologickému pohlaví jednotlivce. Již od narození je jedinci připsán určitý gender a v jeho rámci je vychováván. Vzpomeňme si na novorozence oblečené do růžové či modré barvy, nákladňáky a meče pro chlapce a malé kuchyňky a panenky pro dívky a v neposlední řadě na věty typu: „tohle holčičky neříkají“ či „kluci nepláčou“. Již od dětství je dívkám předsouváno, že ony jsou ty citlivé, které budou uklízet, vařit a starat se o děti a naopak chlapcům se vštěpuje role ochránce a hrdiny. A pokud se tomu děje obráceně, tedy že chlapeček si hraje s panenkami a holčička se pere a hraje s autíčky, není většinou dívka ta, která se výrazněji vymyká. Ba naopak. Na chlapce bude pohlíženo jako na zženštilého a od standardů se odklánějícího.

Gender role vychází z biologického základu a ten je oslabován, posilován či zcela přetvářen kulturou.⁶ Při osvojování genderových rolí je tedy dítě silně ovlivněno svým okolím. Genderově typické chování si dítě osvojuje nejprve v rodině a následně jej posilují zkušenosti ze školy, z vrstevnických skupin, médií apod. Samo dítě začíná chápat gender a jeho význam kolem třetího roku věku, od čtyř let již nelze jeho genderovou identitu změnit a jakékoli snahy by mohly vést k poškození duševního zdraví.⁷ Velmi důležitým obdobím pro utváření genderové identity je podle psychologů období dospívání, právě v tomto věku si děvčata a chlapci nejsilněji uvědomují existenci určitých společenských očekávání a je pouze na nich, do jaké míry si tato pravidla osvojí a přijmou za své.

⁶ Vágnerová, Marie: *Vývojová psychologie*. Praha, 2005.

⁷ Oakley, Ann: *Pohlaví, gender a společnost*. Praha, 2000.

1.2 Genderové stereotypy

Mnoho lidí se opírá o tzv. genderové stereotypy, tedy o zjednodušený popis toho, jak má vypadat „maskulinní muž“ a „femininní žena“. Genderové stereotypy se liší podle společnosti, ve které žijeme a odrážejí se ve všech sférách života, tedy ve vzdělávání, zaměstnání i v soukromém životě. Stereotypy se liší nejen kulturně, ale také historicky.⁸ Jiné požadavky nalezneme ve stejné kultuře dnes a jiné před sto lety, podobně je tomu tak i pokud zůstaneme časově na stejném bodě a budeme srovnávat různé společnosti. Pro nalezení kulturních rozdílů nemusíme, jak by se dalo očekávat, srovnávat např. ženu z evropského státu a ženu z „třetího světa“, odlišnosti nalezneme i ve srovnání dvou středoevropských států.

Stereotypy pohlavních rolí přiřazují ženám a mužům žádoucí osobní charakteristiky, postoje a způsoby chování. Velmi často se o nich uvažuje bipolárně. V západních kulturách by „maskulinní“ muž měl být inteligentní, nezávislý, individualista, aktivní, silný, racionální, bojovný a oproti tomu „femininní“ žena by měla mít tyto charakteristiky: emocionální, závislá, empatická, pasivní, slabá, intuitivní, mírumilovná.⁹

Negativní vnímání stereotypů vychází zejména z kritického přístupu k genderově nespravedlivé socializaci dívek, která vede k nerovnoprávnosti a diskriminaci žen ve společnosti a posiluje privilegovanost a nadřazenost mužů. Přestože v současné době dochází k určitému vyrovnávání stereotypů a zmírňování diskriminace žen, stále je nalezneme všude kolem nás. Předávají nám je média a skrývají se v i v českém jazyce a gramatice. Znamky genderových stereotypů nalezneme již ve SSČ¹⁰, kde pod pojmem mužný nalezneme vysvětlení odvážný, statečný. Naopak pod pojmem ženský se vyskytují následující příklady ž. půvab, ž. zvědavost aj. Jako příklad bychom

⁸ Renzetti, Curran: *Ženy, muži a společnost*. Praha, 2005.; Oakley, Ann: *Pohlaví, gender a společnost*. Praha, 2000.

⁹ Karsten, Hartmut: *Ženy-muži*. Praha, 2006.

¹⁰ Slovník spisovné češtiny

mohli uvést i existenci vespolných jmen, která tvoří převážně maskulina, jsou jimi například host či sobec. V médiích a veřejné sféře se jedná zejména o problematiku generického maskulina, konkrétně se jedná o hromadné označování osob maskulinními tvary, například vážení studenti, sešlo se zde mnoho vědců, politici rozhodli aj.

Genderové stereotypy nám mohou díky své předvídatelnosti usnadňovat sociální kontakty, ale zároveň nám mohou život stěžovat a to tak, že mohou být překážkou k individuálnímu uspořádání života.

2 Rodina

Rodina je základní jednotkou lidského společenství a nejstarší společenskou a výchovnou institucí hrající velmi důležitou roli v procesu socializace každého jedince. Přesně definovat to, co rodina znamená, je však složité. Ani právní řád České republiky neuvádí jasnou definici, podle něj je rodinou svazek, který je založen na manželství. Podle psychologického slovníku je rodina „*společenská skupina spojená manželstvím nebo pokrevními vztahy, odpovědností a vzájemnou pomocí*.“¹¹ Podle sociologů se jedná o skupinu osob, které jsou příbuzensky spjaty a jejíž dospělí členové jsou odpovědní za výchovu dětí.¹² V Národní zprávě o rodině z roku 2004 nalezneme tuto definici rodiny: „*Rodina v nejširším pojetí je chápána jako celek rozličných konstelací takové formy života, která obsahuje minimálně dvougenerační soužití dětí a rodičů, má trvalý charakter a vykazuje pevné vazby mezigenerační a vnitrogenerační solidarity*.“¹³ Základní rodina by tedy měla být založena na vztahu muže a ženy, vztahu rodičů a dětí, pokrevním nebo nahrazujícím, a na společné domácnosti. Za rodinu bychom však mohli považovat také nesezdané páry včetně těch, které nemají děti, homosexuální páry i další možné varianty soužití osob splňující alespoň nějakou z výše uvedených charakteristik, například tu, že pár žije ve společné domácnosti a je spojen vzájemnou odpovědností vůči sobě.

2.1 Funkce rodiny

Za základní funkce rodiny jsou považovány funkce biologicko-reprodukční, ekonomická, socializační a emocionální. Biologická funkce je založena na početí potomků další generace, a tím zachování lidského rodu. Funkce ekonomická zahrnuje materiální zabezpečení rodiny dospělými členy,

¹¹ Hartl, Pavel: *Psychologický slovník*. Praha, 2000, s. 512.

¹² Giddens, Anthony: *Sociologie*. Praha, 1999.

¹³ *Národní zpráva o rodině*. Praha, 2004, s. 2.

zejména u dětí je touto funkcí zajišťován zdravý vývoj. Socializační funkci zajišťují rodiče tím, že o své děti pečují, vychovávají je a stávají se pro ně vhodnými socializačními vzory. Naplnění emocionální funkce je pro rodinu důležité z hlediska soudržnosti, jednotliví členové se vzájemně podporují a vyjadřují své emoce kladné, ale i záporné.¹⁴

2.2 Moderní rodina

V západní společnosti se dnes setkáváme s rodinami monogamními, které mají převážně nukleární charakter. Typickou domácnost tedy tvoří rodiče a jejich děti. Dalšími rysy západní rodiny je patrilinearita a neolokalita. Tedy že děti ve většině případů dostávají příjmení po otci a nově vytvořený manželský pár se stěhuje na nové místo, není to však nezbytné pravidlo. Novodobé uspořádání rodin se týká především způsobu rozdělování domácích povinností, o kterém se budeme zmiňovat v následující kapitole. Typický pro moderní rodinu je odklon od „tradičního“ modelu rodiny – muž živitel, žena hospodyně. Do kontrastu s tradiční rodinou se dostává rodina se dvěma zaměstnanými partnery či osamělé matky či otcové.¹⁵

Současný model rodiny je ovlivněn rodinou měšťanskou neboli buržoazní. Tento typ rodiny vznikl v evropských městech v 17. a 18. století a později, v době průmyslové revoluce, se díky urbanizaci rozšířil i mezi dělnictvo.¹⁶ Rodina tohoto typu byla výrazně patriarchální a kriticky se o ní často hovoří ve spojitosti s útlakem ženy a dětí a atmosférou úzkosti. Rodina prošla v době svého vývoje mnoha změnami. Některé činnosti za rodinu převzaly státní a další instituce a rodina tak přestala plnit některé dřívější funkce, například vzdělávání svých členů, péči o nemocné či výrobu potravin. Příčinou bylo

¹⁴ Giddens, Anthony: *Sociologie*. Praha, 1999.; Možný, Ivo: *Rodina a společnost*. Praha, 2006.

¹⁵ Dudová a kol: *Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života*. Praha, 2007.

¹⁶ Možný, Ivo: *Rodina a společnost*. Praha, 2006.

oddělení soukromé sféry od sféry veřejné. Od patriarchální struktury s nadvládou otce směřuje k partnerské a demokratické rodině, která je založena na plné rovnoprávnosti všech členů.¹⁷

Rodině tyto změny do jisté míry prospěly, na druhé straně však vedly ke krizi rodiny. Za krizi rodiny bychom mohli označit jevy, jako jsou například vysoká míra rozvodovosti a vznik neúplných rodin.¹⁸ Stabilita rodiny je dnes oslabena. Rodina vzniká na základě svobodného rozhodnutí, ale na stejném základě se může také rozpadnout. Přestože rodina prošla mnoha krizemi, zůstává důležitým prostředkem počátků socializace jedince, který je nenahraditelný jinými institucemi.

Proměna rodiny je spojena s materiální stránkou a hodnotovým systémem společnosti. Nezměnila se však pouze struktura rodiny. Změnu zaznamenal i vztah mezi rodiči a dětmi a v souvislosti s tím postavení a význam dítěte v rodině. Ještě na počátku minulého století bylo dítě bráno pouze jako pokračovatel rodu a ekonomická síla, postupem času do popředí vstupuje emocionální stránka a dítě se stává hlavním bodem života rodičů a dává jejich život smysl a naplnění. S rostoucí hodnotou dítěte dochází ke snižování počtu dětí v jednotlivých rodinách, důvodem je snaha rodičů poskytnout svým dětem co nejvyšší péči, výchovu i vzdělání.¹⁹

2.3 Rozdělení rolí v rodině

Po oddělení soukromé a veřejné sféry života došlo rovněž k rozdělení mužské a ženské role v rodině, které se vzájemně doplňují, a to na mužskou instrumentální roli živitele, hlavní autority a ochránce a ženskou expresivní roli

¹⁷ Wedlichová, Jana: „Jak rodina působí na dítě“. In Psychologie dnes, 1999.

¹⁸ Neúplná rodina je ta, kde dítě je vychováváno pouze jedním z rodičů.

¹⁹ Dudová, Vohlídalová: „Rodina a rodičovství v individualizované společnosti“. In Gender, rovné příležitosti, výzkum; 2005.

zajišťující citové potřeby členů domácnosti, péči o děti a domácnost.²⁰ Toto tradiční a všeobecně přijímané rozdělení však nepočítalo se skutečnými požadavky většiny rodin, tedy s potřebou, aby ženy pomáhaly zajistit chod domácnosti po ekonomické stránce, aby pracovaly stejně jako jejich muži.²¹ Přestože původní dělení rolí má zmíněné nedostatky, dodnes je tato podoba obhajována a označována za funkční. Stále tedy v rodinách přetrvávají nerovnosti, zejména v dělbě domácích prací a rodičovských rolí. Nejvíce jsou si dnešní manželé rovni v oblasti rozhodování o důležitých věcech týkajících se jejich vztahu a rodiny.

Nutnost proměny rozdělování domácích prací v rodině tedy vznikla se vstupem ženy na pracovní trh. Žena se tak stala alespoň částečně finančně nezávislou a ve společnosti si začala budovat silnější pozici. Okolí se však proměně přizpůsobuje jen velmi pomalu, a tak se angažovanost ženy v pracovním životě téměř nedotkla její činnosti v domácnosti, a dalo by se říci, že právě domácí práce jsou středem genderových diskusí o rodině. Přestože stále větší podíl na domácích pracích mají ženy nezávisle na jejich zaměstnání, podíl mužů se oproti minulosti zvětšil.

V domácnosti jsou dva druhy činností, správa domácnosti a rutinní činnosti jako je vaření, praní, uklízení. Ve většině českých domácností se činnosti jako úklid, vaření apod. stávají náplní „volného“ času ženy. Muži ve většině případů vykonávají pravidelné činnosti v domácnosti jen zřídka a provádějí spíše drobné opravy a údržbu domu, zbývá jim tedy více času na jejich vlastní zájmy. Oproti tomu ženám nastává doma tzv. druhá směna, která omezuje nejen jejich zájmy, ale také zaměstnání, které musí s povinnostmi okolo rodiny nějak skloubit. Přestože některé úkoly ženy přesouvají na ostatní členy domácnosti, jsou to stále ony, kdo jsou zodpovědné za fungující domácnost. S příchodem dítěte do rodiny se rozdíly ještě zvětšují. Ženě přibude k roli

²⁰ Maříková, Hana: „Rodina: proměny mateřství, otcovství a rodičovství“. In ABC feminismu. Brno, 2004.

²¹ Smetáčková, Vlková: *Gender ve škole. Příručka pro vyučující předmětů občanská výchova, občanská nauka a základy společenských věd na základních a středních školách*. Praha, 2005.

hospodyně ještě role pečovatelky a vychovatelky a naopak muž se více soustředí na placenou práci. Dnes je dle českých zákonů poskytnuta možnost zůstat s dětmi doma i mužům, ale není využívána příliš často. Rozdělení, které vznikne po narození dítěte, zpravidla zůstává platné i poté, co se žena vrátí do zaměstnání.

Na rozdělování domácích prací existuje několik teorií. První je teorie ekonomická, která vychází z neoklasického racionálního modelu lidského chování. Cílem je maximalizace užitku celé rodiny a každý člen tedy dělá to, co mu jde nejlépe. Druhou teorií je teorie relativních zdrojů, která v sobě obsahuje již více sociologických aspektů. Základem pro toto pojetí je, že každý člen se snaží minimalizovat svůj podíl na domácích pracích. Existuje zde nepřímá závislost mezi zdroji, které do vztahu kdo přináší, a domácími pracemi. Důležitým faktorem také je, že ženy mají menší vyjednávací schopnost nežli muži. Dalšími teoriemi je například dělení na základě časových závazků či teorie genderové ideologie, která vychází z modelu racionální volby a je závislá na socioekonomickém statutu jedince a jeho osobních názorech.²²

Dítě pro svůj rozvoj potřebuje bezesporu matku i otce, kteří prostřednictvím rodičovské lásky a péče připravují pro dítě co nejlepší podmínky pro život a jsou mu prvním příkladem mezilidských vztahů. Role matky je spojena s větší proměnou ženské osobnosti, která je způsobena těhotenstvím, kdy je dítě součástí vlastního těla matky a vazba s kojencem zůstává i po narození.²³ Přestože role otce je utvářena sociálně, je v rodině neméně důležitá a ztráta otce je dítětem negativně pocítována.

²² Bierzová, Rozdělení domácích prací v rodinách s dětmi. In Gender, rovné příležitosti, výzkum; 2006.

²³ Vágnerová, Marie. Vývojová psychologie. Praha, 2005.

2.4 Rodina včera a dnes

Rodina v průběhu historie svou podobu změnila. O určité podobě rodiny bychom mohli hovořit již ve spojitosti s mladší dobou kamennou, nejednalo se však o typ rodinného soužití, o kterém uvažujeme. Významnou proměnu bychom mohli zaznamenat ve středověku, kdy společnost procházela christianizací. Pro doby před nástupem křesťanství nebylo nejspíše typické soužití pouze jedné ženy a jednoho muže, které se stalo ideálem křesťanské představy o rodině.²⁴ Posuňme se však do doby, ve které se začíná objevovat rodina předcházející dnešní podobě.

Sociologové se dlouhou dobu domnívali, že v předmoderní době převládaly rodiny rozšířeného typu, ale podle nových výzkumů rodina nukleárního typu existuje již dlouho. Rozdíl spočíval spíše v postavení jednotlivých členů. Děti v dřívějších dobách pracovaly již od 7 či 8 let a některé brzy odcházely buď jako služebnictvo do jiných domácností, či se vyučily nějakému řemeslu, a s rodiči se již nestýkaly tak často. Podle Lawrence Stona prošla rodina v době svého vývoje, od 16. do 19. století, třemi fázemi. V první fázi převládaly nukleární rodiny v poměrně malých domácnostech, byly však v úzkém kontaktu s komunitou či příbuznými. Druhá, přechodová, fáze trvala od první poloviny 17. století do počátku 18. století a odrazila se převážně ve vyšších vrstvách. Nukleární rodina se v této fázi zřetelně vymezila a rostl v ní význam mateřské a rodičovské lásky. Zároveň však stoupaly autoritativní pravomoci otce. Ve fázi třetí se postupně vyvíjel současný typ rodiny, vyvinuly se úzké citové vazby a pozornost se soustředila na výchovu dětí. Tuto fázi provázal růst citového individualismu.²⁵

V tradiční²⁶ společnosti bylo hlavní funkcí rodiny zajišťování integrace jedince a reprodukce společnosti. Za tradiční je rovněž považováno dělení rolí

²⁴ Matoušek, Oldřich: *Rodina jako vztahová síť a instituce*. Praha, 2003.

²⁵ Giddens, Anthony: *Sociologie*. Praha, 1999.

²⁶ Za tradiční považujeme stav společnosti předcházející tomu dnešnímu, modernímu.

na muž-živitel a žena-pečovatelka, takto striktní dělení však trvalo pouze krátce, převážně v 19. století. Do 19. století byla hlavní funkce rodiny transmise ekonomických statků a zájmy rodiny byly nadřazeny zájmům jednotlivců. Manželství bylo spíše ekonomickým spojením dvou rodin než dobrovolným spojením dvou jednotlivců.²⁷

Pro moderní dobu je charakteristický důraz kladený na individuum. Tradiční formy, které se zakládaly na sociální soudržnosti, mizí či procházejí proměnou. Individualizace společnosti má svá pozitiva i negativa. Jako pozitivní je hodnoceno vyvázání jednotlivce z povinností daných sociální rolí a nárůst jeho osobní svobody v rozhodování. Zároveň však člověk ztrácí pevné zakotvení ve společnosti a vnitřní stabilitu. Jeho život se tak stává v mnoha směrech složitější.

Rodina v České republice a západních společnostech prošla v posledních padesáti letech výraznou transformací. Pozice v rodině se zrovnoprávnily, příčinou byla rostoucí aktivita žen na pracovním trhu. Vývoj se stupňoval do 70. let, kdy došlo ke vzniku hnutí emancipace žen a došlo k posílení ideálu lásky v partnerském vztahu. Cílem již není spokojená rodina jako taková, ale umožnění individualizace všem členům rodiny. Hlavní již není jen blaho dítěte či rodiny, ale individuální blaho každého člena, tedy i ženy, která se do té doby obětovala pro blaho ostatních. Rodina se tak stává méně stabilní, než tomu bylo doposud. Vyrůstá počet rozvodů²⁸ a samotná instituce manželství ustupuje, zároveň tedy stoupá počet nesezdaných párů, lidí bez dětí a v posledních letech také singles²⁹.

V České republice proběhly velké změny rodinného soužití po roce 1989. Po druhé světové válce se naše republika od ostatních evropských demokratických zemí odlišovala. Podobně jako tomu bylo v ostatních státech

²⁷ Dudová a kol: *Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života*. Praha, 2007.

²⁸ Po řadu století se manželství považovalo za nezrušitelné a rozvod byl povolen jen ve výjimečných případech.

²⁹ lidé, kteří dobrovolně žijí samostatně

východního bloku, byl pro Českou republiku charakteristický nízký věk vstupu do manželství a krátce po svatbě následující dítě, nejčastěji dvě. Významná část sňatků byla urychlena těhotenstvím partnerky.³⁰ Vznikem otevřené společnosti a ekonomiky se po revoluci otevřely také mnohé možnosti nejen mladým lidem. Zvýšila se hodnota ztracených příležitostí, které v sobě nese rané rodičovství. Mladí a svobodní lidé získali možnost cestovat, podnikat či neomezeně studovat na univerzitách a to mělo za důsledek odkládání sňatků a rodičovství. Před revolucí v roce 1989 se ženy vdávaly kolem 20 let věku a muži se ženili přibližně o dva až tři roky později, po převratu se sňatečnost lidí do 25 let snížila o více než polovinu a sňatky náctiletých téměř vymizely.³¹

Shrneme-li proměny rodiny v západních civilizacích od 60. let do současnosti, jsou jimi převážně tyto následující: snižování počtu sňatků, růst počtu rozvodů, s tím související stoupající počet rodin s jedním rodičem a nově složených či obnovených rodin, snížení počtu porodů a zároveň růst počtu porodů mimomanželských a v neposlední řadě častější námezdní práce žen a následně růst počtu párů, kde pracují oba partneři.³²

Přestože se s výše zmíněnými charakteristikami může naše společnost ztotožnit, stále patří spolu s ostatními postkomunistickými státy k těm konzervativnějším. Postoje k novým formám partnerského soužití a rodičovství se mění jen velmi pozvolna a stále převládá oproti západním státům příklon spíše k tradičnímu dělení rolí v rodině. Nejvyšší míra tolerance se v našem prostředí projevila v přístupu k narození dítěte mimo manželství, zároveň je vysoká tolerantnost rozvodů a čím dál více lidí se přiklání k názoru, že výchovu zvládne i jeden z rodičů sám.³³

V současné době tedy nalezneme mnoho forem alternativního partnerského soužití. Jmenujme alespoň dva hlavní typy. Jedním z nich je

³⁰ Chaloupková, Šalamounová: *Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice a v Evropě*. Praha, 2004.

³¹ Možný, Ivo: *Rodina a společnost*. Praha, 2006.

³² Singly, Francois de: *Sociologie současné rodiny*. Praha, 1999.

³³ Chaloupková, Šalamounová: *Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice a v Evropě*. Praha, 2004.

předmanželské soužití, které je typické pro mladé lidi a končí buď rozchodem, nebo svatbou, a to zejména v případě, pokud se pár rozhodne počít dítě. Druhým typem je alternativa bližší manželství a od předmanželského soužití jej odlišuje přítomnost dětí. Důvodů pro nesezdané soužití je uváděno několik, například snadnější rozchod, nákladnost svateb a konkrétně ženy uvádějí, že v takovém typu soužití existuje rovnější rozdělení domácích prací, nežli je tomu v manželství. Zkoumání alternativních typů soužití je problematické, příčinou je nedostatek dat. Na rozdíl od dat týkajících se manželství nejsou evidovány žádnou institucí.³⁴

³⁴ Chaloupková, Šalamounová: *Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice a v Evropě*. Praha, 2004.

3 Muž a žena

Mezi mužem a ženou je nespočet rozdílů, ale přesto si jsou také podobní. Jejich odlišnosti se projevují v jejich vzájemných vztazích i ve společnosti. Jak již bylo zmíněno výše, ovlivňují jejich pracovní život i život soukromý, tedy život v domácnosti. Odlišnosti slouží především ke zvýraznění odlišné identity muže a ženy. Potřebu zdůraznit odlišnost pohlaví mají především muži, a proto právě oni na rozdíl pohlaví upozorňují nejčastěji. Je to způsobeno obavou z kontaminace druhého pohlaví. Ženy se naopak snaží ukázat, že žádné podstatné rozdíly nejsou a jde pouze o společensko-kulturní role.³⁵ V následujících odstavcích se pokusíme shrnout rozdíly mezi muži a ženami z hlediska biologického, psychologického a sociálního.

3.1 Biologický aspekt

Biologické hledisko je východiskem pro sledování pohlavních rozdílů mezi ženskými a mužskými jedinci. Porovnááme-li muže a ženu a jejich biologickou stránku, zjistíme, že tvoří dvě zcela odlišné kategorie, ale že mají něco společného, v tomto případě základní stavbu jejich těla. Z evolučního hlediska má rozdělení druhu na muže a ženy význam z důvodu možnosti větší různorodosti jedinců a tím snížení možnosti geneticky podmíněných nedostatků.³⁶

Pohlaví jedince je dáno ihned v okamžiku početí. Do procesu rozmnožování vnášejí genetický materiál oba partneři, ale pouze muž ovlivňuje pohlaví dítěte. To, zda se z oplodněného vajíčka vyvine mužský, nebo ženský, plod ovlivňují pohlavní chromozomy. Pokud se spáruje chromozom X a Y,

³⁵ Poněšický, Jan: *Fenomén ženství a mužství*. Praha, 2004.

³⁶ Oakley, Ann: *Pohlaví, gender a společnost*. Praha, 2000.

bude jedinec pohlaví mužského, a pokud se spárují chromozomy X a X, bude pohlaví ženského.³⁷ Přestože je pohlaví jedince dáno již při početí, až do sedmého týdne se plod vyvíjí shodně a vnější genitálie jsou pro obě dvě pohlaví stejné, tvoří jej pohlavně neutrální zárodečná žláza. Důležitou roli při vytváření vnějších genitálií a druhotných pohlavních znaků hrají hormony. Obě pohlaví jich mají stejné množství, ale u žen převládají hormony ženské, estrogen a progesteron, a u mužů jsou to testosteron a skupina mužských pohlavních hormonů, androgeny.³⁸ Základní funkcí hormonů je, aby se tělo jedince vyvinulo v souladu s pohlavím, které určily chromozomy. Hormony ovlivňují jednak reprodukci, ale také růst vlasů a ochlupení i celkový tělesný růst a dospívání.

Geneticky je mužství spojeno také s větší výškou, váhou a fyzickou silou. Muž a žena se liší množstvím svalové hmoty, velikostí hlavy, trupu a končetin. Rozdílnosti v tělesné struktuře jsou zřejmé i u jedinců jednoho pohlaví, ale odlišné etnické skupiny.

Biologické faktory jsou rozhodující při diferenciaci pohlavní identity a ovlivňují další aspekty, psychologický a sociální.

3.2 Psychologický aspekt

Do poloviny 20. století ve společnosti převládal názor, že psychické rozdíly mezi mužem a ženou jsou dány tělesností, která je determinovaná genetickou výbavou a hormonálními vlivy.³⁹ Výzkumy z pozdější doby upozornily na relativitu biologických vlivů. Následný společenskopolitický vývoj, spojený s feministickým hnutím, zdůrazňoval vliv kulturní a vliv psychosociální. Vývoj

³⁷ Karsten, Hartmut: *Ženy – muži*. Praha, 2006.

³⁸ Oakley, Ann: *Pohlaví, gender a společnost*. Praha, 2000.

³⁹ Poněšický, Jan: *Fenomén ženství a mužství*. Praha, 2004.

genetiky na konci minulého století obrátil pohled zpět zjištěním, že člověk je do velké míry skutečně ovlivněn biologicky.⁴⁰

Mnoho tvrzení týkajících se odlišností mezi mužem a ženou vychází právě z biologické stavby. Mezi nejznámější patří diskuse o vlivu velikosti mozku na hodnotu IQ. Dříve, v devatenáctém století, se věřilo, že velikost mozku je v přímé souvislosti s hodnotou IQ. Od této hypotézy se upustilo poté, co se ukázalo, že by v tom případě slon musel mít větší IQ než muž. Následně se tvrdilo, že odhad inteligence lze získat dělením velikosti mozku tělesnou vahou. I od tohoto tvrzení se upustilo, protože poté by ženy musely být chytřejší než muži.⁴¹ Přestože se v dnešní době stále setkáváme se zmíněnými hypotézami, nalezneme je jen mezi laickou veřejností. Vědci svou pozornost soustřeďují na rozdíly v uspořádání mozku, zejména na lateralizaci mozku. Ženy častěji než muži využívají obou hemisfér a vědci podle toho usoudili, že ženy jsou nadanější v oblasti jazyka.⁴² Větší verbální nadanost dívek je zřetelná zejména v předškolním věku. Děvčata začínají dříve mluvit, používat delší věty, lépe artikulují a dříve a lépe čtou. Rozdíl ve slovní zásobě se stírá mezi chlapci a dívkami kolem pátého roku věku, rozdíl ve čtení však přetrvává přibližně do deseti let.⁴³

Představy o rozdílnosti psychických vlastností mezi muži a ženami jsou obecně známé. Jedná se zejména o rozdílnost z hlediska racionality a emocionality. Ve společnosti je přijímán názor, že muži jednají racionálně a ženy emocionálně. Do jaké míry je toto tvrzení platné, zůstává otázkou. U mužů je populární zdůrazňování rozumu, logiky a věcnosti. Dalo by se říci, že muži tyto vlastnosti cíleně pěstují jako obranu před strachem z již výše zmíněné kontaminace druhého pohlaví.⁴⁴ Pro ženy je naopak typické hlubší citové prožívání, s tím spojené subjektivní jednání a dále také touha po

⁴⁰ Poněšický, Jan: *Fenomén ženství a mužství*. Praha, 2004.

⁴¹ Renzetti, Curran: *Ženy, muži a společnost*. Praha, 2005.

⁴² Karsten, Hartmut: *Ženy – muži*. Praha, 2006.

⁴³ Oakley, Ann: *Pohlaví, gender a společnost*. Praha, 2000.

⁴⁴ Poněšický, Jan: *Fenomén ženství a mužství*. Praha, 2004.

harmonii. Společensky přijímaných příkladů rozdílných psychických vlastností muže a ženy by se jistě dalo uvést o mnoho více. Zařadit bychom je ale mohli spíše do kapitoly „genderové stereotypy“.

3.3 Sociologický aspekt

Rozdílnost mezi mužem a ženou z hlediska sociálního je determinována sociálními rolemi. Stereotypně bychom na danou problematiku mohli nahlížet jako na rozdělení působnosti muže v pracovním životě a ženy v životě rodinném. Poté by byl rozdíl jednoznačný. Žena by se starala o muže a o děti, zajišťovala by chod domácnosti, a muž by ji a rodinu zabezpečoval materiálně. V dnešní individualizované společnosti již dané rozdělení není platné. Sociální role matky bude vždy spojena s ženou a role otce s mužem, ale dané role se v domácnosti dostávají alespoň z části na stejnou úroveň. Podobně je tomu ve sféře pracovní, kde i ženy mají vybudovanou svou pozici, plně se v ní angažují a pracují na pozicích, které byly dříve zastoupeny výhradně muži.

Přestože je ve společnosti snaha rozdíly žen a mužů z hlediska sociálního popírat, stále převládají stereotypní názory a pohledy na dělení rolí ve společnosti. Zejména tedy v pracovním a rodinném životě. O stále aktuálních genderově stereotypních přístupech jsme se zmiňovali v kapitolách 2.2 a 3.1.

4 Muž

Růst feministického hnutí způsobil, že pokud se ve společnosti mluvilo o rozdílech mezi mužem a ženou a jejich odlišném postavení ve společnosti, bylo více zohledňováno ženské hledisko. Dnes vědní přístup gender studies nezahrnuje především problematiku ženských studií, jako tomu bylo doposud, nověji se do popředí dostávají také mužská studia. Mužská studia se snaží ukázat důsledky odlišné socializace pro muže a upozornit na to, že genderové role neomezují pouze ženy. Přestože jsou to ale stále ženy, koho genderové stereotypy limitují více, je důležité mít na paměti, že role muže prošla změnami a na muže jsou kladeny nároky, které je nutí potlačit vzorce chování, které jimi byly dlouhou dobu považovány za vlastní.

4.1 Mužská identita

Kvůli proměnám ve společnosti vznikla nutnost role muže a ženy znovu definovat. Do předmětu zájmu se tedy dostala i otázka, co znamená identita muže. Až do doby proměn si muži byli jisti svou hodnotou a nemuseli si otázky své identity vůbec klást.⁴⁵ Muži byli do té doby v privilegované pozici, která pro ně byla samozřejmostí. Ke zpochybnění dominance maskulinity dochází v souvislosti s rozvojem feministického hnutí.

Formování mužské identity začíná ihned po narození v procesu socializace. Jak již bylo zmíněno, biologicky je mužem takový jedinec, který je charakteristický přítomností chromozómu Y, který zároveň způsobuje odlišnou tělesnou stavbu. Identita muže vzniká v socializačním procesu, jehož výsledkem je, že se jedinec cítí být mužem. V průběhu socializace se chlapec identifikuje s mužskými vzory, zejména s otcem, a snaží se odlišit od vzorů

⁴⁵ Badinter, Elisabeth: *XY: o mužské identitě*. Praha, 2005.

ženských. Podle některých teorií je pro chlapce je formování identity v porovnání s dívkami obtížnější. Chlapec se musí odpoutat od matky a identifikovat se s „vnějším“ otcem.⁴⁶ V prvních týdnech po narození symbióza matky a dítěte, která vznikne v průběhu těhotenství, přetrvává bez ohledu na pohlaví dítěte. Pro dívky matka zůstává hlavním identifikačním vzorem, pro chlapce je ale opakem jejich budoucí role.

4.2 Muž a jeho role ve společnosti

Očekávání společnosti od mužů jsou velká. Předpokládá se, že budou silní, autoritativní, inteligentní, úspěšní, ale také citliví a starostliví. Stát se tedy mužem takovým, jakého společnost očekává, stojí veliké úsilí a mužnost musí být vybudována.⁴⁷ Tato očekávání kladou na muže obrovské nároky. Jak uvádí Steve Biddulph ve své knize *Mužství*, většina mužů nežije svůj život, ale žijí ve velké přetvářce. Na počátku devadesátých let bylo u mužů plno falešné tvrdosti a falešné přívětivosti, není tedy divu, že působili zmateně. V každém muži existuje potenciál „přirozeného mužství“⁴⁸, který není nijak stereotypní a je u každého muže odlišný. Právě tento potenciál je potřeba správným způsobem rozvíjet.⁴⁹

Muž ve společnosti plní mnoho rolí. Ve veřejné sféře je to role pracovníka, který se většinou snaží obstarat finanční zajištění pro svou rodinu, ve sféře soukromé je to zpočátku role syna, poté partnera, otce a v neposlední řadě role živitele, která souvisí s rolemi ve sféře veřejné. Každá role klade na muže nějaké požadavky, které by měl naplnit. Ve společnosti existuje mnohem více rolí, které mohou muži zastávat, zároveň ne všichni muži zastávají všechny role výše zmíněné, s výjimkou role syna, kterou naplňoval každý muž

⁴⁶ Oakley, Ann: *Pohlaví, gender a společnost*. Praha, 2005, s. 131.

⁴⁷ Badinter, Elisabeth: *XY: o mužské identitě*. Praha, 2005.

⁴⁸ Biologicky podmíněného

⁴⁹ Biddulph, Steve: *Mužství*. Praha, 2007.

vychovávaný alespoň jedním rodičem. Role muže ve veřejné sféře je obsáhlým tématem, plným otázek a problémů. My se ve naší práci věnujeme mužům ve sféře soukromé, konkrétněji muži v roli otce.

4.3 Muž a jeho role v rodině

O proměnách rolí v rodině jsme se zmiňovali již výše. Došlo k nim důsledku změn společenských, ekonomických a hodnotových. Ke striktnějšímu rozdělení rolí došlo v důsledku industrializace a to tak, že muži se specializovali na sféru placené práce a sféru veřejnou a vzdalovali se od svých rodin. Oproti tomu ženy dominovaly v soukromé sféře, která byla chápána jako určitá podmínka pro dobré fungování muže ve sféře veřejné.⁵⁰ Žena tedy byla závislá na muži a jeho finanční podpoře a muž byl závislý na každodenní péči manželky.

Pronikáním žen do pracovní sféry se pomalu stírají rozdíly mezi muži a ženami. Přestože stále přetrvávají nerovnosti zejména v otázkách týkajících se mezd, žena a muž jsou vnímáni jako vzájemně zaměnitelné pracovní síly. Proměny v pracovní sféře se jen velmi pomalu odrážejí ve sféře soukromé. (Viz kapitola 3) Přesto můžeme sledovat sklony k jisté univerzalitě rolí v rodině.

4.3.1 Muž – manžel

Role manžela se proměňovala současně s proměnami uvedenými v předchozích odstavcích. Od dob, kdy manželství byla zakládána z důvodu spojení majetku dvou rodin a byla spíše dohodou rodičů než samotných

⁵⁰ Maříková, Hana: *Muž v rodině: demokratizace sféry soukromé*. Praha, 1999.

manželů, jsme se dostali do doby, kdy jsou manželství založena na lásce mezi partnery. Proměnou prošla jak citová, tak i ekonomická stránka vztahu. Nástupem žen do zaměstnání se alespoň částečně stírá silná, především ekonomická, závislost ženy na muži. Nalezneme i manželské páry podobající se dřívějšímu konceptu, ale o těch se zmiňovat nebudeme.

S rolí manžela jsou v současné době spojeny také jisté závazky vůči domácnosti, např. činnosti spojené s běžným chodem domácnosti. Přestože je to stále žena, která řídí chod domácnosti, po mužích je požadována větší participace na domácích pracích. Domácí práce, jsou vedle ekonomické problematiky, oblastí častého vzniku konfliktů v rodině. Domácí práce jsou považovány převážně za ženské, a to z důvodu, že ženy je vykonávají častěji. Přesto bychom je mohli rozdělit na ženské a mužské podle většího podílu daného pohlaví. Muži se častěji podílejí na pracích týkajících se venkovních činností a údržby domu a ženy na každodenních domácích činnostech. Obecně bychom mohli říci, že muži se domácím pracím věnují přibližně třikrát méně než ženy.⁵¹ Dle studie Chaloupkové z roku 2005 se v České republice ženy věnují domácím pracím dvakrát více než muži.⁵² Podíl na domácích pracích je individuální u každého muže i ženy. Mohli bychom říci, že muži se pohybují po pomyslné škále, na jejímž jednom konci je úplné distancování od domácích prací a na druhém převzetí odpovědnosti za domácnost.

Jako nejdůležitější domácí práci bychom mohli klasifikovat péči o děti, které je věnována největší pozornost. Muži již většinou nejsou tradičními živiteli rodiny a jejich podíl na domácnosti, zejména na výchově dětí, roste. Společnost k nim ale stále přistupuje tak, že je na nich, aby uživil rodinu. V pracovní sféře se díky tomu dostávají do jakési výhody, protože jejich rodina je považována za motivační prvek v zaměstnání, na rozdíl od žen, u kterých je rodina vnímána jako překážka v pracovním nasazení, zároveň se toto pojetí

⁵¹ Maříková, Hana: *Proměny současné české rodiny*. Praha, 2000.

⁵² Chaloupková, Jana: „Faktory ovlivňující dělbu domácí práce v českých domácnostech a hodnocení její spravedlnosti“. In Sociologický časopis, 2005.

stává pro muže nevýhodou a to tím, že se od něj očekává, že bude pracovat více a déle na úkor času, který by chtěl věnovat rodině.⁵³

4.3.2 Muž – otec

Role otce je hlavním tématem naší práce a budeme se jí věnovat v následujících kapitolách. Pro úvod a kompletnost této kapitoly uvedme základní informace již nyní.

Otcem není jen muž, který potomky zplodil, otcí jsou všichni muži, kteří se starají o potomky, bez rozdílu zda se jedná o potomky biologické, potomky jeho manželky či o potomky adoptované. Otcovství hraje ve výchově dětí významnou roli. U chlapců se otec stává hlavním mužským identifikačním vzorem, a pokud by tento vzor chlapci chyběl, nemůže nikdy fungovat jako muž.⁵⁴ Otce však potřebují i dívky, které hlavní identifikační vzor našly v matce. Vztah s otcem je základem pro jejich budoucí vztah s mužem. Pokud je tento základní vztah s opačným pohlavím nějak narušen, pravděpodobně se to odráží ve vztazích s ostatními muži.

Proměnami role otce se budeme zabývat v naší práci později. Nyní jen shrňme, že dnešní otec se v porovnání s otcem ve společnosti tradičního uspořádání liší především svým větším podílem na výchově dětí.

⁵³ Dudová a kol: *Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života*. Praha, 2007.; Chaloupková, Šalomounová: *Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice a v Evropě*. Praha, 2004.

⁵⁴ Biddulph, Steve: *Mužství*. Praha, 2007.

4.4 Proměny role muže – historie a současnost

Představa o tom, jak by měl vypadat ideální muž, se proměňuje. V historii jich nalezneme mnoho. V každém historickém období se kladl důraz na jiné vlastnosti muže a oceňovaly se jiné mužské ctnosti.

Pro krátký historický přehled uvedme některé z typů ideálního muže. Začneme ve starověkém Řecku. Ideální muž odpovídal ideálu „kalokaghatia“, harmonického souladu tělesné a duševní krásy. Ve středověku ideál představovali rytíři, pro které byly charakteristické vlastnosti jako statečnost, štedrost a zdvořilost. V době osvícenství to byl muž racionální, naopak v době romantismu to byl muž citlivý. V době industrializace se potom ideálem stal muž bohatý a úspěšný.

V posledních desetiletích se hovoří o tzv. krizi mužství. Vše je spojeno se změnami probíhajícími ve společnosti a nově vzniklou potřebou aktuální definice mužskosti. Uvést ideál dnešního muže podobně jako u historických obrazů je téměř nemožné. Od muže se dnes očekává úspěšnost ve sféře veřejné, v zaměstnání a ve sféře soukromé by měl zastat roli dobrého manžela a skvělého otce. To, na kolik je toto tvrzení platné, zůstává otázkou. Ideál mužství charakteristický pro naši dobu, nejspíše vyvstane až z historického ohlédnutí následujících generací.

5 Muž v roli otce

Role otce je pro určité množství mužů rolí, ve které chtějí uspět nejvíce. Být dobrým otcem je jejich hlavním životním cílem. K takovému přístupu musí muž bezesporu dospět. Nemůžeme očekávat od osmnáctiletého „chlapce“, že si jako hlavní životní cíl vytyčí právě tento, není to však nemožné. Ne všichni muži se však chtějí v této roli realizovat, nicméně podobné je to také u žen.

Zůstaňme ale u mužů, pro které role otce má nemalý význam. V současné době si společnost uvědomuje význam otce v rodině, hovoříme-li o otci, který se podílí na péči o děti a jejich výchově. Není tomu tak, že by děti dříve pro svůj rozvoj otce nepotřebovaly, naopak, otec byl pro správný rozvoj dítěte důležitý vždy. Odlišovalo se však vnímání role otce a její náplně. Dnes se již důležitost otce srovnává s důležitostí matky. Nezbytné pro tuto proměnu je, že si samotní muži uvědomili svůj význam v této roli.

5.1 Otcovství

Otcovství je z odborného hlediska prozkoumáno mnohem méně než mateřství. Zkoumání role otce nabralo na významu až v posledních letech. Jedním z odborníků, kteří se věnovali otcovství, byl psycholog Eduard Bakalář. Ve své knize *Průvodce otcovstvím* uvádí následující definici otce: „*Otec je definován jako rodič mužského pohlaví. Rozlišujeme roli biologickou (otec je ten, kdo dítě zplodí), sociální (otec je ten, kdo se o dítě dlouhodobě stará, kdo je vychovává) a právní (komu přináleží rodičovská zodpovědnost, práva a povinnosti).*“⁵⁵

V ideálním případě plní všechny tři uvedené role jeden muž, není tomu tak ale vždy. Muž plnící biologickou roli již nemusí plnit role sociální a právní a

⁵⁵ Bakalář, Eduard: *Průvodce otcovstvím*. Praha 2002, S.190.

naopak. V některých případech může dokonce každou roli zastupovat jiný muž. Z našeho pohledu je nejdůležitější muž, který plní roli sociální, tedy ten, který se o dítě stará a vychovává jej.

Pojem ideálního otce je značně subjektivní. V naší práci budeme vycházet z výsledků výzkumu M.A. Götz, který ve své knize *Průvodce otcovstvím* uvádí Eduard Bakalář. Pokud bychom dělali průzkum u dětí, nejspíše by odpověděly podle toho, čeho si na svých otcích nejvíce váží či co naopak postrádají. V námi zmiňovaném výzkumu se jednalo o dotazování osob, které měli výjimečně dobré vztahy se svými otci. M.A.Götz získala řadu osobnostních rysů, které se u těchto otců vyskytovaly nejčastěji. „*Tito otcové: považovali za svou prioritu být zde pro děti, vyjadřovali volně svoji náklonnost, poskytovali svým dětem lásku a ničím nepodmiňované přijetí, trávili čas se svými dětmi a dali jim najevo, že si upřímně přejí být s nimi, projevovali dětem svou náklonnost i tělesným kontaktem, začleňovali děti do svých aktivit včetně koníčků a práce, projevovali svým manželkám lásku a respekt, vštěpovali dětem hodnoty a sebekontrolu svým příkladem, ochraňovali své děti a začleňovali děti do rodinných aktivit.*“⁵⁶ Pokud se nad uvedenými rysy zamyslíme, uvědomíme si, že právě takto bychom si ideálního otce nejspíše představovali. Veškerá následující hodnocení se budou o tento ideál opírat.

Vymezit vlastnosti „typického“ otce je téměř nemožné. Každý muž přistupuje k roli otce individuálně. Existuje však jakýsi výčet otcovských přístupů. Biddulph ve své knize uvádí 4 typy špatného otce. Prvním z nich je „muž-král“, který celý den pracuje a doma se nechává obskakovat svou ženou a dětmi. Rodina by ho neměla vůbec „obtěžovat“ a do výchovy se zapojuje jen v případě udílení trestů či odpuštění. Dalším typem otce je „otec kritický“, který je obvykle frustrován. V rodině je aktivní, ale záporným způsobem, členy rodiny neustále kritizuje a uráží. Třetím typem je „otec pasivní“, který vše přenechává své ženě. Často se uchyluje k televizi, alkoholu či do dílny a svými

⁵⁶ Bakalář, Eduard: *Průvodce otcovstvím*. Praha 2002, S. 162.

dětmi bývá obvykle kvůli jeho pasivitě nenáviděn. Posledním uvedeným typem je „nepřítomný otec“, který se plně věnuje své kariéře a se svými dětmi se téměř nepotkává.⁵⁷

Výše uvedené typy otců převládaly v minulých letech, ale přesto bychom je dnes mohli najít v nejednom případě. Na druhé straně existují otcové, kteří se svému dítěti věnují. Míra času stráveného s dětmi se liší individuálně, některý otec věnuje svým dětem část svého volného času, jiný jim věnuje část podstatně větší a někteří dětem dokonce obětují svou kariéru a věnují jim veškerý svůj čas.

Dobrý otec by tedy měl dávat najevo svou lásku dětem i jejich matce, trávit se svou rodinou volný čas a projevovat zájem o jejich aktivity. Svým dětem by se otcové měli věnovat již od narození, právě toto období je důležité pro navázání citových vazeb mezi nimi a dítětem. U malých dětí na chvíli zůstaneme. Právě péče o ně je předmětem diskuse o podílu mužů na péči o děti. To, že se muži věnují dětem starším, není nijak novým jevem, většinou společně tráví volný čas, věnují se koníčkům, společně pracují např. na zahradě či se spolu připravují do školy. Děti menší však potřebují i nezbytnou, rutinní péči, kterou z převážné většiny dosud zajišťovaly ženy. Dnes se od mužů očekává participace i na těchto činnostech. Otec přebalující či koupající své dítě dnes není nijak nevšedním jevem a někteří tyto činnosti plní dokonce „na plný úvazek“. Není to však způsobeno pouze tím, že by muži plnili společenská očekávání. Na péči o malé děti se velmi často podílejí ze svého vlastního přesvědčení.

Přestože společnost prošla mnoha sociálními a ekonomickými změnami, pohled na otcovskou roli se v našich poměrech příliš nezměnil a stále přetrvává obraz matky jako osoby, která se plně věnuje péči o malé děti a otce vstupujícího do výchovy až v pozdějším věku, jeho role je především role živitele. V publikaci *Aktivní otcovství*, které vydalo brněnské Nesehnutí, si

⁵⁷ Bidduplh, Steve: *Mužství*. Praha, 2007.

autoři pokládají následující otázku: „*Na počátku století zcela nepředstavitelné skutečnosti jsou dnes zcela běžné: ženy studují a vyučují na univerzitách, zaujímají pracovní místa do té doby vyhrazená pouze mužů, (...) nepřekvapí nás političky, umělkyně, vědkyně, sportovkyně nebo ženy v armádě. Do velké míry se ženám podařilo překonat mnohá tabu a vstoupit na „zakázaná“ území mužů. Podařilo se také mužům zbavit se těchto tabu a vstoupit do sfér tradičně vyhrazeným ženám? Vstupují muži do sféry péče o malé děti?*“⁵⁸ Odpověď je ano, ale není platná pro všechny muže. Muži vstupují do sféry péče o dítě mnohem méně často než například ženy do vysokých pracovních pozic. V tomto případě hovoříme o mužích, kteří se o malé děti starají denně. Celkově muži tedy vstupují do této sféry, ale podíl účasti je stále menší, než je tomu u žen. Je pravda, že muži dnes s malými dětmi pomáhají podstatně více, než tomu bylo dříve, ale jejich podíl účasti se nevyrovná podílu účasti žen ve sféře pracovní. Mohli bychom si položit otázku, zda je příčinou chybějící ambice mužů, či to, že ženy se nechtějí nechat v této sféře zastoupit.

5.2 Role otce v kontextu s rolí matky

Roli otce i matky považujeme v životě dítěte za stejně důležité, přesto je v naší společnosti stále upřednostňována důležitost matky před otcem. Důkazem tohoto přístupu je i dnes užívaný model svěřování dětí po rozchodu rodičovského páru především do péče matek a jen zcela výjimečně jsou děti svěřovány otcům. Nebylo tomu tak vždy, více se dozvíme v následující kapitole.

Role otce a matky se nevyvíjely odděleně. Společně s měnící se pozicí jednoho z rodičů se automaticky musela alespoň částečně měnit roli toho

⁵⁸ *Aktivní otcovství*. Brno, 2008. S. 4.

druhého. Proměnou procházel nejen vztah matky a otce navzájem, ale také vztah jednotlivého rodiče k dítěti.

Dlouhou dobu byl důležitější postavou v rodině muž, který svou pozici ztratil ve 20. století, kdy byl vytvořen tzv. kult mateřství, tj. nekritické přeceňování mateřské lásky a instinktu.⁵⁹ V průběhu 20. století došlo vlivem společenského vývoje k mnoha změnám, které podpořily ztrátu mužské nadřazenosti v rodině. Ženy se staly částečně ekonomicky nezávislými a díky antikoncepci a umožnění potratů rozhodovaly o tom, zda se stanou matkami či nikoli. Přestože v posledních letech prošlo rodinné uspořádání mnoha proměnami, ženy stále ve větší míře zastávají péči o domácnost a výchovu dětí. Radka Radimská (Dudová) upozorňuje na to, že hlavní problém je u mužů, kteří se navzdory proměně uspořádání nezměnili.⁶⁰ Pravdou je, že většina mužů stále zastává tradiční rozdělení rolí, nemůžeme však tento názor přisuzovat obecně všem mužům. Velká část z nich si uvědomuje oslabení otcovské role a v posledních letech se ve společnosti projevuje snaha o znovu prosazení role otce. Důkazem jsou různá hnutí za role otců, které se snaží prosadit důležitost otcovské role v rodině.

Mateřství bylo považováno za něco přirozeného a nenahraditelného. Po dlouhou dobu byli muži určitým způsobem v péči o děti diskriminováni kvůli převládajícímu názoru, že muži nemohou být stejně kvalitními pečovateli jako ženy, protože k tomu nejsou biologicky vybaveni. Hlavním argumentem byla symbióza matky a dítěte v prenatálním období. Současné výsledky psychologických výzkumů však ukazují, že vazba mezi rodičem je výsledkem praktické péče, nikoli pokračováním vazby prenatální. Matka i otec si mohou tedy vybudovat shodný vztah se svým dítětem bez ohledu na pohlaví.⁶¹ Důkazem sociologické podmíněnosti vztahu mezi dítětem a rodičem jsou i

⁵⁹ Radimská, Radka: „Mateřství, otcovství a moc“. [online] Dostupné na: www.soc.cas.cz/download/.../Materstvi,otcovstvi%20a%20moc.pdf

⁶⁰ Radimská, Radka: „Nová moc matek a stará moc otců“. In *Gender, rovné příležitosti*, výzkum; 2004.

⁶¹ *Aktivní otcovství*. Brno, 2008.

vztahy mezi náhradními rodiči či jinými dospělými osobami a dětmi, o které se starají. Nemůžeme tedy říci, že dítě v náhradní péči má se svými rodiči slabší pouto, než děti žijící s rodiči biologickými.

O odlišnosti či podobnosti matek a otců napanuje mezi vědci dosud jednotný názor. Jeden pohled vychází z předpokladu vrozené odlišnosti mezi mužem a ženou a s tím spojenou odlišností matky a otce. Tento konzervativní přístup zastává fakt, že dítě potřebuje dva odlišné typy lásky a disciplíny, mateřský a otcovský, které by nejlépe měli poskytovat biologický otec a biologická matka. Oproti tomu konstruktivistický přístup se přiklání k názoru, že odlišnosti mezi mužem a ženou jsou vytvářeny sociálně a nemohou být tedy chápány jako přirozené a neměnné. Podobně odlišný pohled existuje i ve srovnání mateřství a otcovství. Na jedné straně stojí ti, kteří zastávají zachování odlišností a podle nichž mají nenahraditelný význam a funkci, na druhé straně však stojí ti, kteří nevidí důvod, proč by odlišnosti měly být zachovány.⁶²

Jádrem diskuse o odlišnostech mezi matkou a otcem je otázka, zda muž, otec, je schopný pečovat o dítě stejně dobře jako matka. Zastupitelností matky v péči o malé dítě se věnuje také Elisabeth Badinter ve své knize *O mužské identitě*. K označení péče o malé dítě používá termínu „mámování“ a uvádí i angloamerické termíny stírající pohlavní rozlišování „nurturing“ či „parenting“. Roli „mámy“ se podle Badinter člověk učí za pochodu a muž i žena mají shodné možnosti se do ní vpravit. Rozhodující je nikoli pohlaví, ale vlastní zkušenosti z dětství a také příležitost se o dítě starat.⁶³ Logicky se tedy jako schopnější starat se o malé dítě jeví ženy, a to z toho důvodu, že jsou to stále ony, kdo většinou odchází ze zaměstnání a intenzivně se věnuje péči o dítě. Oproti tomu muži se mnohdy k pečovatelským činnostem dostávají jen zřídka. Vše je tedy otázkou každodenní praxe a nikoli vrozených předpokladů.

⁶² Dudová, Radka: *Otcovství po rozchodu rodičovského páru*. Praha, 2008.

⁶³ Badinter, Elisabeth: *XY: o mužské identitě*. Praha, 2005.

Elisabeth Badinter tuto problematiku shrnuje následovně: „Řada výzkumů sledující vztah otce a kojence v průběhu prvních šesti měsíců hovoří jasně: otcové se o děti starají stejně dobře jako matky a téměř jako matky. Toto zjištění je potvrzeno pozorováním svobodných otců či otců ženatých, kteří zastávají hlavní mámovskou roli. Otec, stejně jako matka, může se svým nemluvnětem navázat opravdu symbiotický vztah. Podmínkou je, že v sobě dokáže uspat tradiční maskulinitu“⁶⁴

Přestože je společností stále upřednostňována role matky jevící se jako nenahraditelná, je vědecky dokázáno, že muž je schopen se o dítě postarat stejně kvalitně jako žena. Nějaký čas ještě potrvá, než se tento přístup prosadí také ve společnosti, jistou proměnu postoje k otcovské roli však naše společnost již zaznamenává. Důkazem je podpora aktivního otcovství, která sice již v naší republice existuje, není však ještě natolik rozvinutá jako je tomu v jiných, zejména severských, státech.

5.3 Role otce z historického pohledu

V průběhu historie prošly proměnou nejen společenské instituce včetně rodiny, ale proměnily se také role ve společnosti a jejich náplně. Výjimku netvoří ani role otcovská, která v průběhu svého vývoje nabírala a zase ubírala na významu. V následujících odstavcích se pokusíme ve stručnosti popsat proměnu role otce z historického pohledu.

V průběhu historie se změnilo otcovo postavení a význam v rodině a stejně tak očekávání společnosti od této role. Pro pochopení, možná i ocenění, dnešních otců je nezbytné se alespoň zmínit o postavení otců v minulosti.

Jen těžko bychom našli nějaký doklad o pozici muže v rodině u našich velmi dávných předků. Bakalář uvádí k této problematice citaci z knihy

⁶⁴ Badinter, Elisabeth: *XY: o mužské identitě*. Praha, 2005. S. 167-168.

Evoluční psychologie od Davida Busse. Zkráceně je v ní řečeno, že muži zaopatřovali ženy a děti v rozsahu pro jiné primáty netypickým, zajišťovali jim potravu, hledali přístřeší a hájili teritorium. Muži chránili děti, učili je různým věcem a předávali jim svůj status.⁶⁵

Za prvního, kdo se k otcovství vyjádřil, bychom v evropském kontextu mohli považovat Aristotela. V antickém Řecku byl otec považován za absolutní autoritu. Aristoteles ji považoval za oprávněnou, neboť je založená na přirozené nerovnosti mezi lidmi a muž jako nejdokonalejší bytost přirozeně rozkazuje ostatním členům rodiny.⁶⁶ V antickém Římě fungovala nadřazenost otce podobně, jako tomu bylo v Řecku. Otcové zde měli absolutní moc nad svými dětmi, mohli je prodat do otroctví a dokonce i zabít. Práva matek prakticky neexistovala. K oslabování otcovské nadřazenosti trvající po řadu století docházelo jen velmi pozvolna.⁶⁷ Otcovská moc uzákoněná v mnoha zemích s sebou nesla také povinnost se o dítě starat a hradit veškeré jeho životní náklady.⁶⁸

Výrazná otcovská autorita fungovala až do konce 18. století. V průběhu 19. století začalo docházet k prvním změnám. Změny zapříčinily kulturní, sociální a ekonomické proměny. Velká část otců do této doby pracovala v domácím hospodářství, obchodě či někde poblíž své rodiny a mohla se aktivně zapojovat do výchovy dětí. V této době byli otcové považováni pro zdravý rozvoj důležitější než matky. Důraz kladený na otce byl vyvolán přesvědčením o mužské racionalitě, schopnosti ovládat emoce a také o tom, že právě on je reprezentantem kultury.⁶⁹ V 19. století však v důsledku industrializace byla tato pozice muže oslabena. Způsobilo to již několikrát zmiňované oddělení soukromé a veřejné sféry. Muži trávili mnohem více času v práci a často daleko od domova. Role otce tedy začala ztrácet na významu v oblasti výchovy

⁶⁵ Bakalář, Eduard: *Průvodce otcovstvím*. Praha, 2002.

⁶⁶ *Aktivní otcovství*. Brno, 2008.

⁶⁷ Warshak, Richard Ades: *Revoluce v porozvodové péči o děti*. Praha, 1996.

⁶⁸ Zoja, Luigi: *Soumrak otců*. Praha, 2005.

⁶⁹ *Aktivní otcovství*. Brno, 2008.

a dělo se tak na úkor jeho hlavní role, role živitele. Domácnost včetně výchovy a péče o děti se postupně stávala doménou žen. Společnost postupně začala považovat ženy za „vhodné“ pro výchovu dětí a tento postoj přešel k názoru, že ženy jsou vhodnější pro výchovu malých dětí více než muži. Přestože mužům zůstal status hlavy rodiny, svou realizaci přesunuli spíše do veřejné sféry. Sociální role otce tedy zaznamenala oslabení, naopak sociální status matky v porovnání s minulostí silně vzrostl.

Prevažnou většinu 20. století toto nové rozdělení rolí přetrvávalo, muž se soustředil na pracovní sféru a finanční zajištění rodiny a žena obstarávala domácnost a děti. Otcové do výchovy zasahovali pouze tehdy, pokud selhala autorita matky anebo pokud bylo zapotřebí zasvětit syna do aktivit mužských.⁷⁰ Pohled na rodinné role ve 20. století byl posílen Sigmundem Freudem a jeho psychoanalytickým přístupem. Freud kladl důraz na přínos a jedinečnost matky pro dítě. Vztah matky a dítěte byl považován za výjimečný. Oproti vztahu s otcem byl pokládán za intimnější a důležitější. Předpokládalo se, že pouze matka dokáže správně reagovat na potřeby dítěte.⁷¹ Na základě Fredova pohledu vznikl tzv. kult mateřství, který s sebou přinesl další oslabení role otce, jejíž význam pro správný rozvoj dítěte byl v následujících letech podceňován.

Významný vliv měl kult mateřství až do sedmdesátých let, kdy začaly být podněcovány výzkumy, které by ho vyvrátily. Dodnes je však v mnoha lidech zakořeněn a odráží se i ve veřejném mínění a to i přesto, že se v mnoha výzkumech prokázalo, že otec je významný i v raných letech dítěte.⁷²

70. léta 20. století byla dobou, kdy se zvedl zájem o otcovskou roli a začal se zkoumat její význam na rozvoj dítěte. Zároveň ale dosud stabilní role muže ve společnosti byla narušována v důsledku společenských změn. Vlivem feministického hnutí ženy vstoupily do pracovního procesu. Muž ztrácel své

⁷⁰ *Aktivní otcovství*. Brno, 2008.

⁷¹ Warshak, Richard Ades: *Revoluce v porozvodové péči o děti*. Praha, 1996.

⁷² *Aktivní otcovství*. Brno, 2008.

suverénní postavení ve sféře pracovní, ale žena si stále zachovávala dominantní postavení v domácnosti a výchově dětí. Právě vstup žen do pracovního procesu vyvolal potřebu nového pohledu na roli otce a matky.

5.4 Pohled na roli otce v současné české společnosti

Podle mnohých odborníků dnes mužství a otcovství prochází krizí. Důvodem je tichý konflikt mezi požadavky společnosti a individualitou jedince, mezi stereotypními přesvědčeními o povaze mužnosti a vyjadřovanou touhou žen po muži oprostěném od těchto stereotypů, ale také s nepříliš často nahlas vyslovovanou nespokojeností samotných mužů se současným způsobem rodinného zařízení a jejich pozicí v něm.⁷³ Na muže je kladen požadavek, aby byli více citově angažovaní, empatičtější a pečující, ale zároveň je od nich očekávána rozhodnost, vedení rodiny a odpovědnost za rozhodování. Jedná se dva protichůdné nároky, které činí na muže velký tlak a způsobují nejistotu ve vymezení role.⁷⁴

Na konci 20. století se začaly objevovat nové ideály otcovství i rodičovství celkově. „Hovoří se obecně o jiném muži, případně jiném otci či novém otci, který se od toho starého odlišuje především tím, že nemá potřebu definovat svou mužskou identitu v opozici vůči identitě ženské a bez obtíží přijímá pečovatelské úlohy, které přirozeně patří k rodičovství.“⁷⁵ Důležitým impulsem pro tuto proměnu byly názory, které začaly vyvracet kult matek trvající několik desetiletí. Společnost i otcové samotní si začali uvědomovat důležitost vlivu jejich přítomnosti na rozvoj dítěte. Otcové zapojením se do péče o malé děti získávají zkušenost, která byla mužům dlouhá léta odpírána.

⁷³ Aktivní otcovství. Brno, 2008.

⁷⁴ Chvála, Trapková: Rodinná terapie psychosomatických poruch. Praha, 2006.

⁷⁵ Aktivní otcovství. Brno, 2008, s. 32.

Jejich vztah k dětem nabírá nový rozměr, stávají se citlivější a vnímavější vůči dítěti.

Ne všichni muži však přijali úlohu „nového“ otce. Stále mezi otci nalezneme výše zmíněné typy špatných otců, zejména otců nepřítomných. Nepřítomnost otců je dnes čím dál častěji způsobována rozpadem rodičovského vztahu. Otcové poté žijí mimo domov dětí a stýkají se s nimi jen občas či dokonce vůbec. Otcovství po rozchodu rodičů se budeme věnovat v naší práci později. Druhou možností otcovy nepřítomnosti je ta, o které již byla zmínka. Jedná se o otce, kteří tráví většinu svého času mimo domov, nejčastěji v zaměstnání. Tito otcové odcházejí do práce v době, kdy děti ještě spí a vracejí se pozdě večer, kdy děti již zase spí. Někteří z nich potom tráví v práci dokonce i víkendy. Tyto otce bychom mohli ještě rozdělit. Část z nich tráví většinu času v práci z důvodu, že svou práci považují za hlavní náplň svého života a dávají jí přednost před rodinou. Pro část z nich je důvodem pro čas strávený v práci snaha o finanční zabezpečení rodiny, pro své blízké se snaží udělat co nejvíce a dopřát jim vše, co potřebují a po čem touží. Přestože to tito otcové činí pro materiální uspokojení rodiny, mnoho z nich si nepřipouští, že by jeho rodina, zejména potom děti, ocenila mnohem více čas strávený s nimi než finance, které otec rodině poskytuje.

5.5 Problematika otcovství po rozchodu rodičů

V období, kdy muž žije se svou rodinou, dětmi a jejich matkou, plní v roli otce určité úlohy. Radka Dudová uvádí několik dimenzí sociální role otce, otec je pro děti živitel, pečovatel, disciplinátor i partner ve hře. Tyto jednotlivé dimenze spolu s dalšími neuvedenými tvoří hierarchii, která se po rozpadu partnerského vztahu často mění.⁷⁶

⁷⁶ Dudová, Radka: *Otcovství po rozchodu rodičovského páru*. Praha, 2008.

Jakkoli byla náplň role otce nejasná v době, kdy matka i otec žili společně se svými dětmi, po rozchodu se nejasnosti ještě prohlubují. Podobný zůstává různý přístup k roli otce po rozchodu jednotlivých mužů. Někteří se dětem věnují stejně intenzivně jako předtím a jsou s dětmi v každodenním styku, jiní se s dětmi stýkají pravidelně podle dohody s matkou či nařízení soudu a jiní kontakt s dětmi omezí na minimum či zcela přeruší.

Zejména omezení či přerušení kontaktu s otcem je pro děti velmi zraňující. Důvody pro takové jednání mužů jsou individuální. Pro některé z nich jsou důležité jiné hodnoty a dětem se příliš nevěnovali ani v průběhu manželství či partnerství, proto své děti nechávají v péči matky. Někteří muži se mstí partnerkám, které iniciovaly rozchod. Snaží se, aby ženy trpěly tím, že se jejich děti trápí steskem po otci. Další skupina mužů neunesla změnu a určité ochlazení vztahu s dětmi a uniká od problému právě omezením či přerušením styků s dětmi.⁷⁷

Na druhé straně stojí muži, kteří po rozvodu či rozchodu usilují o svěření dětí do své péče. Důvodů mohou mít opět několik. Pro některé z nich je role otce zásadní a jsou ochotni kvůli ní omezit některé ze svých dalších sociálních rolí, jejich citové pouto k dětem je velmi silné a chtějí je uchovat a vytvořit dětem dobré zázemí, domov. Jiní přebírají odpovědnost z přesvědčení, více či méně důvodného, že matka není schopna se o děti postarat. Naleznou se však také muži, kteří o svěření dětí žádají z důvodů, které nemají s láskou k dítěti nic společného. R. A. Washak jako zcestné důvody uvádí tyto: zajištění příznivějšího finančního vyrovnaní, snaha vyhnout se vyživovacím povinnostem, získání nástroje k udržení manželky či častějšímu kontaktu s ní, potrestání manželky, dokázat si vlastní cenu, zmírnění pocitu viny za rozvod či boj proti osamělosti.⁷⁸

⁷⁷ Černá, Marie: *Rozvod, otcové a děti*. Praha, 2001.

⁷⁸ Warshak, Richard Ades: *Revoluce v porozvodové péči o děti*. Praha, 1996.; Černá, Marie: *Rozvod, otcové a děti*. Praha, 2001.

V České republice se ročně rozvádí rodiče přibližně 30 000 dětí. 90% z nich je svěřeno do péče matky a je pravděpodobné, že téměř polovina z nich se se svými otci přestane stýkat úplně. Ale ani u druhé poloviny to nefunguje ideálně, část dětí se se svými otci sice stýká, ale jen řídké a nepravidelně.⁷⁹ Možné důvody pro přerušení či omezení styků otců s dětmi byly již uvedeny výše.

Možnosti společné či střídavé péče je využíváno jen velmi zřídka. Druhému rodiči bývá povolen styk zpravidla v podobě jednoho víkendu za čtrnáct dní a několika týdnů během prázdnin. Tato standardní úprava je pro otce či matky, kteří se chtějí aktivně podílet na výchově svých dětí, nedostačující. Rodič, v našem případě otec, může změnit podíl na výchově podle Dudové třemi způsoby. Tím nejrazantnějším je požádání o svěření dítěte do vlastní výhradní péče, za současné praxe však uspějí pouze v případě, že matka není z nějakého důvodu schopna se o dítě starat. A to i přesto, že pokud o svěření žádají oba rodiče, měl by soud ověřit, která z možností je více vyhovující bez ohledu na pohlaví. Druhá možnost je zmiňovaná společná či střídavá výchova. A třetí způsob je požadování co nejširšího styku s dítětem.⁸⁰

5.5.1 Zakotvení péče o děti po rozchodu v české legislativě

V České republice rodičovství a povinnostmi s ním spojené upravuje Zákon o rodině, Zákon č. 94/1963 Sb.⁸¹ Zákon mimo jiné stanovuje i povinnosti

⁷⁹ Dudová, Radka: *Otcovství po rozchodu rodičovského páru*. Praha, 2008.

⁸⁰ Dudová, Radka: *Otcovství po rozchodu rodičovského páru*. Praha, 2008.

⁸¹ změny a doplnění provedené zákonem č. 132/1982 Sb., zákonem č. 234/1992 Sb., nálezem Ústavního soudu č. 72/1995 Sb. a zákonem č. 91/1998 Sb., ve znění pozdějších změn provedených: zákonem č. 360/1999 Sb., zákonem č. 301/2000 Sb., zákonem č. 109/2002 Sb., zákonem č. 320/2002 Sb., zákonem č. 321/2002 Sb., zákonem č. 315/2004 Sb., zákonem č. 383/2005 Sb., zákonem č. 115/2006 Sb., zákonem č. 134/2006 Sb., zákonem č. 227/2006 Sb., zákonem č. 342/2006 Sb., zákonem č. 112/2006 Sb. a zákonem č. 259/2008 Sb.

rodičů, soud může otcovství připsat či naopak odebrat, a to i proti vůli muže, a upravuje také ochranu dětí v případě rozvodu či rozchodu páru.

Rodinné záležitosti jsou zakotveny v zákoně již dlouhá léta. Otcova moc nad dětmi i ženou, která byla zmiňována výše (kapitola 3.6), měla svou podporu také v legislativě. I přes proběhlé úpravy byl muž zákonem určován jako hlava rodiny až do roku 1919. Novela v tomto roce byla rozhodující zejména tím, že povolovala rozlučitelnost manželů, matky a manželky zůstaly ale stále podřízené. K dalším důležitým změnám dochází po druhé světové válce. Ústava vyhláší rovné postavení mužů a žen v rodině i ve společnosti a dosavadní zákony si kvůli rozporu s ústavou žádají novelizaci. V rodinném právu je nahrazena otcova moc mocí rodičovskou a hlavním hlediskem rozhodování o rodině se stává dítě.⁸²

Zákon o rodině, se zákonnými úpravami dnešní podoby, prošel rozsáhlou novelizací v 1963. Novelou zákona se změnila rodičovská moc na rodičovskou zodpovědnost, byla určena pravidla pro určování otcovství, omezena byla rovněž dosavadní vyživovací povinnost manželů. Další důležité změny proběhly až v roce 1998. Byla uzákoněna společná a střídavá péče, otcí byla dána možnost podat návrh na soudní určení otcovství a postavení otce mimo manželství bylo posíleno.⁸³

Rodiče mají vůči dětem stejná práva a povinnosti při péči o nezletilé dítě. Ať se pojednává o čemkoli týkající se dětí, hovoří se jednotně o rodičích, nerozlišuje se otec a matka. Pojmy stojí samostatně pouze v kapitolách řešících určování otcovství.⁸⁴

Při rozvodu manželů, kteří společně vychovávají nezletilé děti, dochází ke dvěma odděleným řízením, rozvodu manželství a úpravě poměrů k nezletilým dětem. Rozvod manželů v zákoně o rodině řeší hlava pátá první části. Upravuje

⁸² Dudová, Radka: *Otcovství po rozchodu rodičovského páru*. Praha, 2008.

⁸³ Dudová, Radka: *Otcovství po rozchodu rodičovského páru*. Praha, 2008.

⁸⁴ Hlava třetí

se zde péče o děti v době po rozvodovém řízení. Manželství nemůže být rozvedeno, dokud rozhodnutí o péči o nezletilé děti nenabude soudní moci. Před samotným rozvodem je tedy určeno, komu bude dítě svěřeno do péče a jak bude každý z rodičů přispívat na jeho výživu. Od roku 1998 je možné svěřit děti do společné, popř. střídavé péče. Rozhodnutí soudu může být nahrazeno dohodou samotných rodičů, která ale musí být soudem schválena.

Vztahy dětí a rodičů řeší druhá část zákona, Vztahy mezi rodiči a dětmi. Pokud dochází k soudnímu řízení mezi rodiči ve věci péče o nezletilé děti, dítěti je určen opatrovník, který jej v daném sporu zastupuje. Soud při rozhodování o svěření do péče vychází z mnoha skutečností uvedených v zákoně o rodině.

Zákon o rodině §26 (4) *Při rozhodování o svěření dítěte do výchovy rodičů soud sleduje především zájem dítěte s ohledem na jeho osobnost, zejména vloh, schopnosti a vývojové možnosti, a se zřetelem na životní poměry rodičů. Dbá, aby bylo respektováno právo dítěte na péči obou rodičů a udržování pravidelného osobního styku s nimi a právo druhého rodiče, jemuž nebude dítě svěřeno, na pravidelnou informaci o dítěti. Soud přihlédne rovněž k citové orientaci a zázemí dítěte, výchovné schopnosti a odpovědnosti rodiče, stabilitě budoucího výchovného prostředí, ke schopnosti rodiče dohodnout se na výchově dítěte s druhým rodičem, k citovým vazbám dítěte na sourozence, prarodiče a další příbuzné a též k hmotnému zabezpečení ze strany rodiče včetně bytových poměrů.*

Zákon o rodině §26 (5) *Soud vždy vezme v úvahu, kdo dosud kromě řádné péče o dítě dbal o jeho výchovu po stránce citové, rozumové a mravní.*

Rovněž soud musí brát zřetel na vlastní názor dítěte s ohledem na stupeň jeho vývoje a rozumovou vyspělost. Dále soud určuje rozsah styku dítěte

s rodičem, kterému nebylo svěřeno do péče a v případě neplnění povinností určených soudem existují zákonné prostředky k dosažení nápravy. Zákon zajišťuje zejména ochranu dětí při rozvodu rodičů. Při rozhodování o péči o nezletilé děti při rozvodu nesezdaného páru je dostačující ústní dohoda mezi rodiči, pokud pár trvá na rozhodnutí soudem, je využíváno stejného postupu jako u rozvodu rodičů. Tedy je možná vzájemná dohoda, kterou soud schválí, nebo může soud rozhodnout sám.

Jako nejvhodnější řešení se nejspíše jeví péče střídavá. Podmínkou tohoto typu péče je blízkost bydlišť rodičů. Dítě by nemělo být vytrženo ze svých sociálních kontaktů a musí navštěvovat stejnou školu.

6 Nový fenomén – Otec na rodičovské dovolené

Péče o malé děti byla po dlouhou dobu výhradně ženskou záležitostí. Pojem rodičovská dovolená, který částečně nahradil dovolenou mateřskou, vznikl společně s novelou zákoníku práce, díky níž si rodičovskou dovolenou mohou vybrat oba rodiče. Možnost čerpat rodičovskou dovolenou nemají muži v České republice příliš dlouho. Změna byla uzákoněna až v roce 2001.

Až do roku 1987 nemohli otcové ani čerpat rodičovský příspěvek, ten byl umožněn čerpat v tomto roce mužům pečujícím o dítě do dvou let věku, kteří však museli být svobodní, ovdovělí, rozvedení či z jiných vážných důvodů osamělí a nesměli žít s družkou, či mužem, jejichž manželka nebyla schopna ze závažných důvodů se o dítě starat. Možnost čerpat rodičovský příspěvek všemi muži bez rozdílu jejich rodinného stavu byla uzákoněna až v roce 1990. Muži sice mohli čerpat rodičovský příspěvek, ale nebyli chráněni v pracovně-právních vztazích. Zaměstnavatel neměl povinnost je uvolnit a muži museli tedy zaměstnanecký poměr rozvázat.⁸⁵ Díky novele zákona v roce 2001 získali muži ochranu i v tomto směru a jejich zaměstnavatel je musí uvolnit, pokud se rozhodnou pečovat o dítě do tří let věku. Proto můžeme otce na rodičovské dovolené nazvat „novým fenoménem“. Česká společnost je v tomto směru velmi konzervativní. Termín rodičovská dovolená bývá stále velmi často nahrazován původním, dovolená mateřská. Jako příklad zemí, které aktivní otcovství podporují již delší dobu, jsou především skandinávské země, například ve Švédsku mohou otcové čerpat rodičovskou dovolenou již od roku 1974 a v Norsku od roku 1977.

Právě Švédsko a Norsko jsou zeměmi, kde existuje největší podpora aktivního otcovství i rodičovství celkově. Velmi motivující je pro rodiče také výše rodičovského příspěvku, která ve Švédsku činí 80% platu po dobu 18 měsíců, jež po dobu 6 měsíců ještě některé firmy doplácí do plné výše platu

⁸⁵ Maříková, Radimská: *Podpora využívání rodičovské dovolené muži*. Praha, 2003.

rodiče. V Norsku si mohou rodiče vybrat mezi pobíráním příspěvku po dobu 46 týdnů ve výši 100% platu nebo po dobu 56 týdnů ve výši 80% platu. V obou zemích je část rodičovské dovolené rezervována pro otce. V Norsku tzv. kvóta pro otce vznikla již v roce 1993, kdy pro muže byly rezervovány 4 týdny povinné rodičovské dovolené. O dva roky později, v roce 1995, byl ve Švédsku zaveden „měsíc pro otce“, který uděloval povinnost, aby každý rodič byl na rodičovské dovolené minimálně 30 dní. V roce 2003 byla tato doba prodloužena na 60 dní. Každý rodič tedy nyní musí strávit na rodičovské dovolené minimálně 60 dní a zbytek již záleží na jejich volbě. V Norsku se v roce 2009 prodloužila stávající 6 týdenní povinnost pro otce na 10 týdenní a ženám jsou rezervovány 3 týdny před porodem a šest týdnů po porodu. Procento mužů, kteří se alespoň krátkodobě starali o malé dítě na rodičovské dovolené bylo v roce 2006 ve Švédsku 65%, v Norsku v roce 2008 využilo rodičovskou dovolenou 90% mužů. V obou státech platí, že pokud otec nevyužije povinnou dobu, rodina přichází za toto období o příspěvky.⁸⁶

V České republice je podíl mužů na rodičovské dovolené od toho švédského a norského velmi vzdálený. Český statistický úřad se rozdělení rodičovských příspěvků mezi muže a ženy věnoval v publikaci *Ženy a muži v datech*, jejíž poslední vydání bylo bohužel v roce 2008. Toto vydání postihuje situaci v letech 2004 – 2007. Podle Ing. Špolcové z Oddělení informačních služeb Českého statistického úřadu nemá novější data ČSÚ k dispozici.

Shrňme tedy ta data, která k dispozici máme. (Výši a možnostem pobírání rodičovského příspěvku se budeme věnovat v následující kapitole.) V roce 2004 čerpalo rodičovský příspěvek celkem 271 384 osob, z toho 3021 mužů, o rok později byl příspěvek vyplácen celkem 282 305 osobám, z toho bylo 3875 mužů. V roce 2006 poměrně stoupl počet osob čerpajících rodičovský příspěvek, celkem ho pobíralo 398 259 osob, z toho mužů bylo jen 4073.

⁸⁶ http://www.aperio.cz/zamestnavatele_2/RP_v_zahranici.shtml,
http://www.noramb.cz/About_Norway/policy/Socialni-blahoby/benefits/

V roce 2007 byl celkový počet osob 327 445 a z toho 4574 mužů. Procentuelně je tomu následovně 1,11%; 1,35%; 1%; 1,38% v letech po sobě jdoucích. Data jsou uváděna jako měsíční průměry za vybrané roky.⁸⁷

Z následujících dvou let máme k dispozici pouze celkový počet vyplácených rodičovských příspěvků. V roce 2008 průměrně měsíčně rodičovské dávky pobíralo 353 600 osob a v tomtéž období v roce 2009 čítal měsíční průměr 368 500 osob.⁸⁸

Přestože z posledních let nemáme k dispozici přesné rozdělení dávek mezi muže a ženy, trůfáme si tvrdit, že procento mužů čerpající rodičovský příspěvek se nijak rapidně nenavýšilo a stále se pohybuje do 1,5 maximálně 2%.

Pokud se omezíme pouze na data týkající se počtu mužů a oprostíme se od celkového počtu vyplácených dávek, můžeme si všimnout, že mezi lety 2004 a 2007 je více než 50% rozdíl v počtu mužů na rodičovské dovolené. Počet mužů na rodičovské dovolené tedy postupně stoupá, v celkovém počtu však stále tvoří „zanedbatelná“ procenta. Uvedená data navíc nepočítají s muži, kteří strávili s dětmi doma jen pár měsíců, ani s těmi, kteří rodičovský příspěvek nečerpali a k pobytu doma využívali neplacené volno nebo jim jejich práce umožňovala, aby s dětmi doma zůstali právě oni. Přesný počet mužů, kteří alespoň krátkou dobu zůstali doma za účelem péče o malé děti, tedy neznáme.

⁸⁷ *Ženy a muži v datech*. Praha, 2008.

⁸⁸ Dávky státní sociální podpory vyplacené v 1. pololetí 2008 a 2009, ČSÚ

6.1 Rodičovská dovolená v ČR

Po dobu rodičovské dovolené rodič čerpá rodičovský příspěvek, což je druh státní sociální podpory, který je upraven zákonem č. 117/1996 Sb. o státní sociální podpoře. Předmětem tohoto zákona jsou i další různé dávky týkající se rodiny. Pro téma naší práce je hlavním předmětem zájmu právě rodičovský příspěvek.

Samotná mateřská a rodičovská dovolená jsou upraveny zákoníkem práce (Zákon č. 262/2006 Sb.) V pracovně-právních vztazích existuje mnoho opatření zajišťující ochranu a zvýhodnění matek a otců.

Okrajově se zmiňme také o mateřské dovolené, přestože není pro naše téma výchozí. Mateřská dovolená je uzákoněna jako důležitá osobní překážka v práci a po dobu jejího trvání je zaměstnavatel povinen omluvit nepřítomnost zaměstnankyně v práci. Na rozdíl od rodičovské dovolené se dovolená mateřská poskytuje pouze ženám. Standardní doba mateřské dovolené je 28 týdnů a v případě porodu více dětí je to 37 týdnů. Žena může na mateřskou dovolenou nastoupit 6 až 8 týdnů před očekávaným datem porodu. Mateřská dovolená nesmí být kratší než 14 týdnů a v žádné případě nesmí být ukončena dříve než 6 týdnů ode dne porodu. V případě, že se dítě narodí mrtvé, má žena nárok na 14 týdnů mateřské dovolené.

Stejně jako mateřská dovolená je rodičovská dovolená právně upravena jako důležitá osobní překážka v práci. Rozdíl je, že je poskytována mužům i ženám. Rodič o poskytnutí rodičovské dovolené žádá a v žádosti uvádí také předpokládanou délku jejího trvání. Délka trvání záleží na rozhodnutí rodičů, zákon ji pouze omezuje na maximální délku do 3 let věku dítěte.⁸⁹ Možný nástup na rodičovskou dovolenou je u matky po skončení dovolené mateřské a u otce ode dne narození dítěte. Rodičovská a mateřská dovolená mohou být

⁸⁹ rodičovský příspěvek může rodič pobírat až do 4 let věku dítěte

čerpány současně. Tedy v době, kdy matka čerpá dovolenou mateřskou, může otec čerpat rodičovskou dovolenou. Příspěvek státu však může čerpat pouze jeden z rodičů.

Možnosti čerpání sociální podpory jsou od ledna 2008 tři. Rodiče si mohou vybrat mezi dvou, tří či čtyřletou verzí čerpání rodičovského příspěvku. Při dvouleté, zvýšené, verzi měsíční rodičovský příspěvek činí 11400,-, při tříleté, základní, verzi je to částka 7600,- a při čtyřleté, snížené, verzi je to 3800,- nebo 3000,-. Volba není ale tak úplně svobodná, jak by se mohlo na první pohled zdát. Na výši příspěvku má vliv i výše platu ženy před nástupem mateřskou dovolenou. Nárok na zvýšené dvouleté čerpání rodičovského příspěvku mají pouze ty, jejichž nárok na peněžitou podporu v mateřství byl alespoň 380 korun na kalendářní den. Tříleté čerpání rodičovského příspěvku se týká všech matek, které mají nárok na příspěvek v mateřství. Čtyřleté čerpání rodičovského příspěvku mohou využít rodiče po příspěvku v mateřství či ti, kterým nevznikl nárok na tento příspěvek.⁹⁰

V době čerpání rodičovského příspěvku smí dítě starší tří let navštěvovat pravidelně mateřskou školu. Doba strávená v mateřské škole či podobné instituci nesmí však překročit 4 hodiny denně, příp. pět kalendářních dnů v měsíci. Rodič v době pobírání rodičovského příspěvku smí vydělávat finance a nijak to neovlivní výši či trvání rodičovského příspěvku. Je pouze povinen zajistit k dítěti jinou zletilou a způsobilou osobu.

Shrňme nyní informace týkající se možnosti otce čerpat dovolenou a dávky s ní spojené. Od roku 2001 je v České republice uzákoněna možnost čerpání rodičovské dovolené muži. Otec může vystřídat matku v péči o dítě v prvních týdnech jeho života, konkrétně od sedmého týdne věku dítěte. Původně čerpání dávek v této době bylo umožněno pouze formou rodičovského příspěvku. Nyní

⁹⁰ nárok na pobírání peněžitě podpory v mateřství mají ženy, které byly v posledních dvou letech před zahájením výplaty této dávky alespoň po dobu 270 dní účastny na nemocenském pojištění.

je nově umožněno mužům čerpat místo matky peněžitou pomoc v mateřství, pokud splňuje výše uvedenou podmínku, tedy pokud byl účasten na nemocenském pojištění alespoň 270 dní v posledních dvou letech. Peněžitou pomoc v mateřství může čerpat pouze otec dítěte či manžel jeho matky, který s matkou uzavře písemnou dohodu, ve které se zaručuje pečovat o dítě.

Jako důležitý pro podporu otcovské role je také připravovaný prorodinný balíček, jehož obsahem je mimo jiné také tzv. otcovské. Jedná se o volno po dobu pěti dnů a s ním spojená dávka, kterou by otec mohl čerpat v prvních dnech života dítěte. Toto opatření by bylo přínosné pro rozvoj aktivního otcovství i jako pomoc matce v dnech po pro ni náročném a vyčerpávajícím porodu.

6.2 Otec na rodičovské dovolené

Podle Ivy Šmídové jsou to většinou mladé páry, které se snaží zařídit chod jejich domácnosti jinak, než jako známý obraz muže chlebodárce a ženy pečovatelky o děti a domácí krb. Někdy jsou k rozhodnutí inspirováni od svých rodičů, jindy je právě uspořádání původní rodiny pro ně odstrašující. Velmi často se původní alternativní uspořádání hroutí příchodem dítěte, kdy se páry vrací k tradičnímu rozdělení rolí. Existují však i rodiče, kteří se rozhodnou, že je pro ně vhodnější, aby s dítětem doma zůstal otec. Tyto páry si však stále musejí své rozhodnutí prosadit před širším okolím, což stále bývá nesnadným úkolem.⁹¹

⁹¹ Šmídová, Iva: „Muži na rodičovské dovolené“. In ABC feminismu. Brno, 2004.

6.2.1 Možné důvody odchodu otce na rodičovskou dovolenou

Pokud se hovoří o otcích na rodičovské dovolené (dále jen RD), jsou jedním z rozebíraných témat důvody odchodu mužů na RD. Pro odchod na rodičovskou dovolenou mají muži většinou více důvodů najednou, přesto bychom měli uvést ty nejčastější. Maříková a Radimská (Dudová) uvádějí na základě svého výzkumu mužů na rodičovské dovolené z roku 2003 následující možné důvody⁹². Velmi často je jím zaměstnání ženy. Žena může být v průběhu mateřské „upozorněna“, že by se měla vrátit do práce, pokud nechce o místo přijít nebo může přijít nová atraktivní pracovní nabídka právě v průběhu mateřské dovolené a pár tedy zvažuje pro a proti. Další kategorií jsou ženy, pro které je profesní seberealizace velmi důležitá a svůj život orientují spíše na kariéru a po porodu se chtějí vrátit do práce co nejdříve. Následující dva důvody jsou především ekonomického charakteru, jedním z nich je vyšší platové ohodnocení ženy a pro rodinu je tedy výhodnější, aby pracovala ona, druhým důvodem je pozice muže na pracovním trhu, pokud muž nemůže najít zaměstnání a naopak pracovní nabídku dostane žena, která se ji rozhodne využít. V neposlední řadě může důvodem být také únava muže z jeho práce. Tito muži vnímají pobyt s dětmi doma jako změnu a možnost odpočinku od zaměstnání.⁹³

Jak již bylo zmíněno, pár nemá pouze jeden jediný důvod pro rozhodnutí, že doma s dítětem zůstane muž. Muž, který odejde na rodičovskou dovolenou, mohl mít primárně ekonomický důvod, ale k odchodu ho mohla přimět i vnitřní motivace. Pro některé muže nehraje ekonomický faktor téměř žádnou roli a na rodičovskou dovolenou odcházejí pouze z vlastního přesvědčení. Někteří si chtějí jednoduše vyzkoušet, jaké to je starat se dennodenně o malé dítě, a pro jiné to je to právě to, co vždy chtěli.

⁹² Výsledků výzkumu využívá Hana Maříková v článku „Kdo jsou otcové na rodičovské dovolené“, který vyšel v Gender, rovné příležitosti, výzkum, č 1/2004.

⁹³ Maříková, Radimská: *Podpora využívání rodičovské dovolené muži*. Praha, 2003.

Celkově bychom tedy mohli rozdělit muže na ty, kteří odcházejí na RD z určitého donucení, tedy primárně z ekonomických důvodů (nezaměstnanost, lepší finanční ohodnocení partnerky apod.), druhou skupinu tvoří muži, kteří se rozhodnou na základě vlastního vnitřního přesvědčení, a jako třetí skupinu bychom mohli uvést muže, kteří jsou kombinací dvou předchozích. Hana Maříková charakterizuje uvedené skupiny mužů následovně. *„Mezi otce z donucení budou ze sociálního hlediska patřit spíše muži mladší, méně vzdělaní a kvalifikovaní, kteří žijí v regionech s vysokou či vyšší mírou nezaměstnanosti, vykonávající převážně dělnické profese. Mezi jejich opak pak muži kolem 30 a více, muži vzdělanější, pracující obvykle v povolání, kde péče a starost o druhé tvoří podstatu jeho výkonu. Často zůstávají doma muži uměleckých profesí, které se vyznačují značnou senzitivitou, která je při péči o malé dítě rovněž potřebná. Mezi těmito muži se však vyskytují i tací, kteří mají poměrně vysoké kariérové aspirace.“*⁹⁴

Ze zvyše zmíněného výzkumu Maříkové a Radimské vyplývá, že míra identifikace s pečovatelskou rolí souvisí s hlavním důvodem jejich odchodu na RD. *„Ukázalo se, že míra intervence vnějších podmínek versus síla vnitřního odhodlání a rozhodnutí pečovat o malé dítě mají kromě jiného výrazný vliv na kvalitu této péče.“*⁹⁵ Muži, kteří byli pro odchod na RD motivováni převážně vnějšími faktory, se o dítě starají tak, aby zajistili jeho základní potřeby, k dítěti ale nemají příliš vřelý vztah. Tito muži zastávají převážně konzervativní názor o dělbě domácích prací a péče o dítě je nijak neuspokojuje. Na opačné straně stojí ti otcové, pro které byla hlavním důvodem odchodu na RD jejich vnitřní motivace. Tito muži se o děti starají s radostí a velmi angažovaně, se svými dětmi mají velmi blízký vztah.⁹⁶

⁹⁴ Maříková, Hana: „Kdo jsou otcové na rodičovské dovolené“. In Gender, rovné příležitosti, výzkum. 2004, č.1. S. 9.

⁹⁵ Maříková, Radimská: *Podpora využívání rodičovské dovolené muži*. Praha, 2003, s. 73.

⁹⁶ Maříková, Radimská. *Podpora využívání rodičovské dovolené muži*. Praha, 2003.

6.2.2 Rozdělení domácích prací v případě, že je na rodičovské dovolené muž

Pobyt doma za účelem péče o malé dítě s sebou bezesporu nese i další povinnosti spojené s péčí o domácnost, případně o další členy rodiny. Pokud s malými dětmi zůstávají doma matky, jsou to právě ony, které se vyjma péče o děti nadále starají o domácnost a jsou zodpovědné za její chod. Obvykle matky na rodičovské dovolené uklízejí, perou, žehlí a vaří nejen pro dítě, se kterým jsou doma, ale také pro zbylé členy rodiny, tedy otce či starší děti.

V případě, že na rodičovské dovolené je muž, není jejich každodenní náplň vždy shodná s předcházejícím modelem. Muži obvykle upřednostňují péči o dítě před domácností a mnohdy provádějí doma pouze činnosti, které jsou nezbytně spojené právě s péčí o malé dítě. Maříková a Radimská v již zmiňovaném výzkumu uvádějí tři základní modely dělby domácích prací v rodinách s muži na rodičovské dovolené.

Prvním modelem je model inverzní k tradičnímu modelu dělby práce. Muž v takto fungující rodině zvládá a hlavně vykonává veškeré domácí práce. Tento model je nejméně častý a muži ho naplňují pouze tehdy, pokud musí. Jsou to případy, kdy partnerka buď zcela chybí či je nepřítomna z pracovních důvodů. Druhým modelem, který se nám z hlediska rovného rozdělení domácích prací jeví jako nejvhodnější, je model participativní. Partneři vykonávají domácí práce společně, nejčastěji formou střídání. Domácí práce vnímají tak, že je nezbytné je dělat, a kritériem bývá často chuť a čas jednoho z partnerů. Třetím uvedeným modelem je tradiční dělba domácích prací podle pohlaví. Muži vykonávají jen nějaké druhy domácích prací jako je péče o dům a zahradu a žena se stará o chod domácnosti.⁹⁷

⁹⁷ Maříková, Radimská: *Podpora využívání rodičovské dovolené muži*. Praha, 2003.

Velmi často tedy v rodinách, kde muž přebírá zodpovědnost za každodenní péči o dítě, zůstává stále žena tou osobou, která byla zodpovědná za celkový chod domácnosti. V mnoha případech mají tedy ulehčenou situaci právě pomocí jejich partnerky, která v opačném případě není stále příliš častým jevem. V rodinných modelech, kde se role „obrátily“ na situaci: muž - pečovatel a žena – živitelka, ženy mají potřebu se po návratu z práce rodině věnovat a není neobvyklé, že přebírají za muže celou péči o dítě i domácnost. Tímto přístupem žen tedy vznikne mužům mnohem větší prostor pro jejich osobní aktivity a zájmy.

6.2.3 Role matky a otce v rodinách s pečujícími otci

Jak již bylo zmíněno v předcházející kapitole, ne vždy přenechání péče o dítě muži souvisí s celkovou výměnou rolí v rodině. Uspořádání těchto domácností bývá velmi individuální a nemůžeme ho nijak zobecnit, podobně jako by tomu bylo u rodin, kde hlavními pečovatelkami jsou matky.

Pokud se rodičovský pár rozhodne, že na rodičovské dovolené zůstane muž a převezme tak hlavní zodpovědnost za každodenní péči, není pouze muž tím, kdo se musí se stále ještě neobvyklým uspořádáním vyrovnat. Matky, které se pečovatelské role vzdaly ve prospěch rodiny z ekonomických důvodů, ale také ty, které přenechaly pečovatelskou roli otci ať už z důvodu přání muže, či z důvodu vlastní touhy vrátit se do zaměstnání, se musejí vypořádat s pocitem, že jsou špatné matky, pokud neplní své mateřské role. Janoušková a Sedláček uvádějí dva možné přístupy matek k nové situaci, které se objevily v jejich výzkumu. V jednom případě brání svoji mateřskou pozici a v druhém se ztotožňují s kategorií „krkavčí matky“. V prvním případě se matka snažila zdůrazňovat fakt, že je to stále ona, kdo dítěti více rozumí a snažila se dokazovat, že svou náplň role matky plní i v situaci, která ji neumožňuje trvalý

kontakt s dítětem. V druhém případě se sama matkou označuje za špatnou matku. Příčinou je, že veškeré pozitivní reakce jsou směřovány na stranu pečovatelského otce a samotné matce se reakcí nedostává vůbec, anebo se setkává s reakcemi negativními.⁹⁸

Uvedené přístupy však nelze zobecňovat, protože zkušenosti žen s přenecháním pečovatelských rolí muži jsou velmi různorodé. Obecně bychom mohli snad jen říci, že i matky přenechávající péči o dítě od určité doby na otci, cítí jistý druh mateřského naplnění a mateřství vnímají jako přirozené a žádoucí. Přesto se však rozhodnou naplnit svou touhu po pocitu osobní svobody či po částečně ztracených sociálních kontaktech a vzdají se tak privilegovaného mateřského postavení.

Vraťme se nyní ale zpět k roli otce každodenně pečujícího o malé dítě. Přestože z páru je to on, kdo se setkává s pozitivní částí reakcí na netradiční rozdělení rolí (o pohledu na muže na rodičovské dovolené více v následující kapitole), musí se také vyrovnat s možnými negativními přístupy i z jistou ztrátou své „mužnosti“, která však nesouvisí s ničím jiným, než právě se stereotypními přístupy k rolím muže a ženy. Celkově je však hodnocen spíše pozitivně a ve svém okolí se setkává i s jistým druhem obdivu.

Muži, kteří strávili alespoň krátký čas každodenní péčí o dítě, hodnotí své zkušenosti většinou pozitivně či alespoň neutrálně. Za přínosné považovali již možnost zažít to, co obvykle zažívají matky. Za další pozitivum označovali vybudování velmi těsného vztahu ke svému dítěti, popř. dětem. Právě získání tohoto pouta pro ně bylo odměnou za nelehkou a vyčerpávající péči. V neposlední řadě muži uznávali, že si až do této zkušenosti neuvědomovali, jak náročnou práci musí jejich manželka vykonávat. Podobně jako muži i ženy vnímaly jako největší přínos utužení vztahů mezi otcem a dětmi a že díky této

⁹⁸ Janoušková, Sedláček: „Jiné mateřství“. In Gender, rovné příležitosti, výzkum; 2005.

zkušenosti a následného uvědomění si, co tato práce obnáší, si začali více vážit jejich domácí práce.⁹⁹

6.2.4 Výzkum týkající se mužů na rodičovské dovolené

V České republice byl výzkum zaměřený na otce na rodičovské dovolené proveden v roce 2003 v rámci projektu Ministerstva práce a sociálních věcí České republiky „Podpora využívání rodičovské dovolené muži“. Projekt zpracovával Sociologický ústav Akademie věd České republiky a jeho hlavní řešitelkou byla Hana Maříková a spoluřešitelkou Radka Radimská.

Ve své závěrečné zprávě se krátce věnují i výzkumům dané problematiky v jiných státech. První skutečný výzkum mužů na rodičovské dovolené provedla ve Švédsku Linda Haas v roce 1988. Haas došla ke zjištění, že většině mužů činila největší problém jejich neúčast v práci a také byli velmi překvapeni množstvím práce, které péče o děti obnáší. Zároveň Haas uvádí, že 87% žen by nechtělo o rodičovskou dovolenou dělit s muži a v závěru si tedy nastoluje otázku, zda se ženy vůbec vzdají rodičovské dovolené ve prospěch mužů. Nejrozsáhlejší výzkum dané problematiky proběhl v roce 1995 v kanadském Quebecu, který byl objedнан vládou pro postavení žen. V Kanadě v té době mateřská dovolená trvala 15 týdnů a následní rodičovská dovolená dalších 10 týdnů. Největší problém byl tedy spatřován v délce rodičovské dovolené. Dalším faktorem byla nedostatečná výše rodičovského příspěvku a stále přetrvávající tradiční chápání genderových rolí.¹⁰⁰

K jakým závěrům došly Maříková a Radimská v českém prostředí? Některých výsledků výzkumu bylo využito již v předcházejících odstavcích. Přesto považujeme za přehlednější shrnout závěry tohoto projektu na jednom

⁹⁹ Nešporová, Olga: „Životní styl rodin s otci na rodičovské dovolené“. In Gender, rovné příležitosti, výzkum; 2006.

¹⁰⁰ Maříková, Radimská: *Podpora využívání rodičovské dovolené muži*. 2003.

místě. V roce 2003 v našem prostředí stále převládaly tradiční postoje, tedy že matka byla považována za hlavní pečovatelku a byly to právě ženy, které samy sebe považovaly za důležitější činitele ve výchově. Tento postoj ženy nezměnily ani v souvislosti s faktem, že po mužích požadují větší podíl času stráveného s rodinou. S tímto postojem žen je spjata velmi malá ochota ke změně. Ženy lpí na náplni své role, zároveň však kladou nové požadavky na otce bez toho, aby jim přiznaly rodičovské kompetence. Naopak podle názoru většiny mužů je otec schopen se o dítě postarat stejně dobře jako matka. Nejméně konzervativní postoje k rodinným rolím měli lidé do 29 let nejčastěji vysokoškolsky vzdělaní. Maříková s Radimskou zároveň porovnaly výsledky svého bádání s výsledky výzkumu Rodina 1994. Proměny zaznamenaly zejména v zodpovědnějším přístupu k plnění rodičovských rolí a ve vyšší toleranci k výchově pouze jedním rodičem.

Ze samotného zkoumání mužů na rodičovské dovolené uvedly jako závěr čtyři typy těchto mužů. Základními hledisky byla míra intervence vnějších okolností a vnitřního rozhodnutí, podíl na péči o dítě, podíl na domácích pracích a možnost přístupu na pracovní trh. První skupinu tvoří tradiční otcové. Jedná se o muže, kteří k nástupu na RD byli donuceni vnějšími okolnostmi a sami by se takto nejspíše nikdy nerozhodli, k péči o děti přistupovali spíše méně zainteresovaně a pokud se jim naskytla příležitost vrátit se do práce, tak tak učinili. Jejich podíl na domácích pracích byl minimální. Druhou skupinu autorky nazvaly Otcové naplno, partneři napůl. Tito muži vstoupili do péče o dítě z vnějších důvodů i z vnitřního přesvědčení, jejich práce pro ně není natolik důležitá, jako například pro jejich partnerky. Péči o dítě se věnují naplno a rádi, nepečují o děti však celý den a ani nevykonávají většinu domácích prací. Třetí skupina představuje jakýsi ideál. Muži jsou rovnocennými partnery svých žen a podílejí se na péči o dítě i domácích pracích stejným dílem jako jejich partnerky. Poslední skupinu tvoří muži, kteří zcela a dobrovolně přebírají péči o děti i domácnost.

V závěru zprávy uvádějí autorky různá doporučení vedoucí k rozšíření aktivního otcovství. Stručně jsou to tyto následující: statistické sledování, podpora požadovaného modelu otcovství a v neposlední řadě zavedení otcovské dovolené jako je tomu v některých státech, v našich podmínkách by však musela mít své finanční krytí.

6.3 Vnímání rodin s otci na rodičovské dovolené společnosti

Jak vyplynulo z výzkumu Maříkové a Radimské v české společnosti stále přetrvává spíše konzervativní postoj ke rozdělení rolí v rodině. Přestože společnost, včetně samotné rodiny, prošla v posledních letech významnou proměnou, postoje k těmto změnám se mění pomaleji.

Jev, kdy otec zůstává doma s dítětem, není u nás stále příliš častý, a proto rodiny, které se rozhodnou tradiční dělení rolí narušit tím, že do role hlavního pečovatele „dosadí“ otce místo matky, musejí počítat s různými reakcemi jejich okolí, které jsou ne vždy pozitivní, a to i přesto, že muž na rodičovské dovolené je považován za méně netypický, než tomu bylo v předchozích letech. S reakcemi se setkává samotný pečující otec i pracující matka, přičemž právě matka se častěji setkává s reakcemi negativními.

Muž bývá často považován za hrdinu a obdivován, že zvládá péči o malé dítě a že dělá něco co nepřísluší jeho genderu. Oproti tomu matka bývá často označována za sobeckou ženu neplnící své mateřské povinnosti. S těmito reakcemi souvisí i výše zmiňovaný pocit některých žen, že jsou špatnými matkami.

Nejen ženy se ale setkávají s negativními reakcemi. Na výstavě Aktivní otcovství brněnského NESEHNUTÍ, která stále probíhá, jsou uvedeny i překážky související s přijetím pečovatelského otcovství. Zejména se jedná o péči o tělesnou čistotu, při které je nevyhnutelný jistý druh intimity. Zatímco

intimita maminek společnost nijak nepohoršuje, blízký fyzický kontakt otce a dítěte stále v některých lidech vyvolává podezření ze zneužívání. Jako příklad byla uvedena následující zkušenost otce, který byl na rodičovské dovolené se svou dcerou. *„Když začala chodit Šárka do školky, stalo se například, že ji vychovatelky vyslychaly a vyptávaly se jí na takové věci, jako jestli ji tatínek i koupe, a kde všude ji umývá, a jestli se jí přitom dotýká „tam dole“, nebo jestli když ji tatínek čte pohádku na dobrou noc, zda u ní zůstává dál ležet v postýlce a podobně. Jak pro dceru, tak pro mne to bylo velmi ponižující.“*¹⁰¹

Reakce okolí mohou být tedy velmi pestré, od obdivných přes rozpačité až k pohoršujícím. Maříková a Radimská však na základě svého výzkumu dospěly k závěru, že muž na rodičovského dovolené je vnímán stále více za něco normálnějšího, resp. ne-výjimečného.¹⁰²

6.3.1 „Táta jako máma“ – Dokumentární cyklus Ministerstva práce a sociálních věcí

Otcům v rolích, které jsou primárně společností vnímané především jako role matek, byl věnován také projekt Ministerstva práce a sociálních věcí. Vzhledem k tomu, že je vhodné, aby se společnost dozvěděla o nových možnostech rozdělení rodičovských rolí, byl využit potenciál masového média televize. V roce 2006 byl na České televizi odvysílán dokumentární cyklus nazvaný Táta jako máma. Cyklus měl celkem devět dílů a v každém z nich byli představeni tři otcové, pro které bylo společné to, že opustili či přizpůsobili svou práci tomu, aby se mohli starat o své děti. Jednotlivé díly cyklu byly věnovány určitým specifickým skupinám těchto otců. Názvy dílů zní následovně: Otcové na rodičovské dovolené, Otcové dětí nejen zdravých, Otcové zralého věku, Otcové dětí adoptovaných a osvojených, Otcové se

¹⁰¹ Elektronická verze výstavy je k dispozici na internetových stránkách www.nesehnuti.cz

¹⁰² Maříková, Radimská: *Podpora využívání rodičovské dovolené muži*. 2003.

zahraniční zkušeností, Otcové s alternativním pohledem na život, Otcové, kterým záleží na úspěchu manželky, Otcové samoživitelé a Otcové s vícerolety.

Jednotliví otcové se v krátkých dokumentech pokusili přiblížit, jak se své role pečujícího otce ujali, co bylo jejich důvodem k tomuto rozhodnutí i s jakými reakcemi okolí se setkali. Důvody, proč zastávali tito muži roli pečovatele byly různé, podobně tomu bylo také s reakcemi jejich okolí. Každý z nich se své otcovské role ale zmocnil rád.

Cílem tohoto dokumentárního cyklu bylo zatraktivnění a podpoření otcovské péče o malé děti, posílení instituce rodiny a vytvoření příznivějšího klimatu a podmínek pro rodinu.

V souvislosti s tímto ojedinělým projektem nechalo MPSV ČR provést výzkum Zaznamenání seriálu „Táta jako máma“. Cílem výzkumu bylo zjistit, zda obyvatelé ČR zaznamenali seriál v TV či na stránkách MPSV, v jaké míře lidé seriál sledovali, jak ho hodnotí a jaký je názor lidí na angažovanost otců v péči o dítě. Výsledkem výzkumu byla tato zjištění. Seriál zaznamenala jedna třetina obyvatelstva a z nich 82% vidělo alespoň jeden díl, cyklus byl hodnocen jako zajímavý a originální, podle dvou pětín by mohla takto fungovat i jejich domácnost, jedna třetina zaznamenala nárůst příspěvků v médiích na toto téma od odvysílání seriálu a podle nadpoloviční většiny obyvatel ČR by se měli otcové více angažovat i za cenu utlumení vlastních pracovních aktivit.

Všechny díly seriálu a závěrečná zpráva výzkumu jsou k dispozici na internetových stránkách Ministerstva práce a sociálních věcí.¹⁰³

¹⁰³ <http://www.mpsv.cz/cs/2762>

6.4 Kam spěje role otce v budoucnu – závěrečné zamyšlení

V předcházejících odstavcích jsme se věnovali roli otce v historickém kontextu i v jeho současné podobě. Nyní se pomocí krátké rozvahy pokusíme o hypotézu o vývoji role otce v letech následujících.

Nejspíše nemůžeme a ani nechceme očekávat podobný souhrn změn, který proběhl v letech minulých, kdy otec ztratil svou pevnou pozici v rodině, a nyní se ji snaží znovu prosadit, i když v pozměněné podobě. V ideálním případě se bude role otce pozitivně rozvíjet dále ve směru k aktivnímu otcovství. K upevnění aktivního otcovství však nestačí, aby svůj přístup změnili pouze muži.

Proměnou budou muset projít všichni. Názorový i postojový posun je nezbytný také u žen, které svým partnerům musí vytvořit prostor a umožnit jim o dítě pečovat. Velký krok čeká také celou společnost ve směru zrušení stereotypních postojů k uspořádání rolí v rodině. Všechny proměny se ale neobejdou beze změn sociální politiky státu, kterou musí být rodinám nastoleny takové podmínky, aby nijak výrazně neztráceli na sociálním a ekonomickém postavení v souvislosti s aktivní péčí o dítě.

Není příliš reálné domnívat se, že změna nastane v průběhu několika měsíců. Společnost i její kultura k ní musí dospět pomalu, aby tím byla zaručena udržitelnost proměny. Jistým krokem vpřed by však bylo i přijetí prorodinného balíčku, který by měl mimo jiné obsahovat možnost volných dní pro otce v době po porodu. Nejsme si však jisti, jaký dopad by v českých poměrech mělo, kdyby se nyní zavedl tzv. měsíc pro otce, který funguje například ve Švédsku a Norsku. Pro českou společnost by tato změna byla nejspíše příliš razantní, musíme brát zřetel na to, že možnost rodičovské dovolené pro muže byla v těchto zemích uzákoněna o více než čtvrt století dříve a kvóty pro otce tam byly zavedeny až více než po patnácti letech od

uzákonění čerpání rodičovské dovolené bez ohledu na pohlaví. Jistým mezistupněm přechodu by však mohlo být uzákonění dobrovolné otcovské dovolené, kterou by otcové mohli čerpat v prvních dnech života dítěte, a v průběhu níž by pobírali náhradu mzdy v minimálně 80% výši jejich platu. Touto možností by byl podpořen rozvoj vazeb mezi jednotlivými členy rodiny. Nejen mezi otcem a dítětem, ale také mezi rodiči navzájem.

Muži pečující o své děti v raném věku byli předmětem společenských diskusí převážně v letech minulých, kdy tento jev byl v našem prostředí něčím novým a nevšedním. Nyní se do středu diskusí společnosti o otcovství dostává problematika otcovství u homosexuálních párů. Toto téma je nyní předmětem mnoha debat, včetně té v politické sféře. Uzákonění možnosti adoptovat dítě homosexuálním párem je nyní v naší společnosti kontroverzním tématem. Na jedné straně stojí homosexuální páry, které chtějí mít také možnost vychovávat děti, a na druhé straně stojí jejich odpůrci, kteří homosexuální pár označují jako nevhodný pro zdravý vývoj dítěte. I přesto, že se může zdát, že lesbické páry jsou v tomto ohledu zvýhodněny, jedná se stále o stejný druh diskriminace, který postihuje jak páry gayů, tak i lesbiček. Navzdory tomu, že se tolerance k homosexuálním párom v české společnosti obecně zvýšila, panují stále určité morální zábrany pro přijetí homosexuálního páru jako páru rodičovského. Společenským přijetím mužů - gayů jako otců by otcovství v naší společnosti jistě nabralo zcela nový rozměr.

7 Shrnutí a závěr

V předcházejících kapitolách byla popsána otcovská role v současné české společnosti. Bylo tak učiněno na základě analýzy odborné literatury a studií týkajících se dané problematiky.

Na začátku práce jsme si položili otázku, jaká je v dnešní době otcovská role a co pro muže znamená být otcem. Domníváme se, že si můžeme odpovědět, že současní čeští muži začínají ve větší míře považovat roli otce za důležitou životní roli, kterou ve svém životě aktivně naplňují.

V úvodu práce byla z důvodu uvedení do tématu krátce vysvětlena obecná genderová problematika a popsána rodina jako instituce z hlediska historického i současného. Vzhledem k tomu, že hlavním tématem práce byla nová role otce v současné české rodině, byla pozornost věnována rolím muže ve společnosti a zejména v rodině.

Transformace otcovské role probíhá přibližně od počátku průmyslové revoluce. Do této doby měli muži nad svou rodinou téměř absolutní moc a rozhodovali o většině záležitostí, které se týkaly jejich rodin. Před tímto mezním bodem role otce rovněž procházela proměnami, ale proměny zejména v průběhu dvacátého století byly rozhodující. Otcové ztratili svou moc nad rodinou a začali se soustředit na pracovní sféru. Hlavní uznávanou rolí v rodině se stala matka. V současné době se však otcové v rodině začínají zase prosazovat. V našem kontextu se tomu tak děje až o něco později, než v některých jiných státech, ale přesto začíná role otce v naší společnosti nabývat na důležitosti.

Jako nejnovější formu otcovské role bychom bezesporu mohli označit pečovatelská otcovství. Jedná se o otce, kteří v rodině přebírají hlavní pečovatelskou roli a starají se o své děti od raného věku a to každodenně na rodičovské dovolené.

Rodičovská dovolená pro muže je v České republice uzákoněna od roku 2001. Muž může na rodičovskou dovolenou nastoupit bezprostředně po porodu, jedna rodina má však nárok pouze na jednu sociální dávku. Od sedmého týdne věku dítěte může za matku otec převzít kompletní péči o dítě. Otců využívající možnost odchodu na rodičovskou dovolenou za účelem péče o dítě není příliš mnoho. Důvodů, proč tomu tak je, může být několik. Jedním z nich je například touha matky pečovat o dítě, které se muži snaží vyhovět. Příliš podporující ale není ani náš sociální systém. Rodina velmi často volí výhodnější ekonomickou variantu a tou je většinou ta, aby své zaměstnání opustila žena.

Aktivní otcovství nachází v dnešní společnosti z větší části podporu, je mediálně propagováno a rovněž samotní otcové cítí potřebu o své děti pečovat. V budoucnosti se otcové snad dočkají i podpory státu a své děti budou moc doprovázet v prvních dnech života mnohem snadněji.

Přístup k sociálním rolím, včetně té otcovské, je velmi individuální. Právě role rodičovská je jednou z těch nejdůležitějších v životě většiny dospělé populace. Péče o malé dítě je zčásti náplní této role. Přestože se bez jistého druhu péče neobešel ani jeden z nás, je pečovatelská role v naší společnosti většinou nedoceňována.

8 Literatura

Aktivní otcovství. Brno: Nesehnutí, 2008. ISBN 978-80-903228-9-9.

Badinter, Élisabeth: *XY: o mužské identitě*. Praha; Litomyšl: Paseka, 2005. ISBN 80-7185-727-0.

Bakalář, Eduard: *Průvodce otcovstvím, aneb, Bez otce se nedá (dobře) žít*. Praha : Vyšehrad, 2002. ISBN 80-7021-605-0.

Biddulph, Steve: *Mužství: jak zvládat všechny mužské role*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-209-6.

Bierzová, Jana: „Rozdělení domácích prací v rodinách s dětmi“ [online]. 2006, (citováno 20.12.2009). Dostupné na:
<http://www.genderonline.cz/view.php?cisloclanku=2006072206>

BLY, Robert: *Železný Jan : kniha o mužích*. Praha : Argo, 1999. ISBN 80-7203-086-8.

Černá, Marie: *Rozvod, otcové a děti*. Praha : Eurolex Bohemia, 2001. ISBN 80-86432-11-4.

Dějiny evropské civilizace II. Praha: Paseka, 1995. ISBN 80-7185-011-X.

Dějiny evropské civilizace. Praha: Paseka, 1995. ISBN 80-7185-010-1.

Dudová, R., Vohlídalová, M: „Rodina a rodičovství v individualizované společnosti“. [online] 2005, (citováno 20.12.2009).

Dostupné na: <http://www.genderonline.cz/view.php?cisloclanku=2005112901>

Dudová, Radka (ed.): *Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2007. ISBN 978-80-7330-119-4.

Dudová, Radka: *Otcovství po rozchodu rodičovského páru*. Praha : Sociologický ústav AV ČR, 2008. ISBN 978-80-7330-136-1.

Giddens, Anthony: *Sociologie*. Praha: Argo, 1999. ISBN 80-7203-124-4.

Hartl, Pavel: *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-303-X.

http://www.aperio.cz/zamestnavatele_2/RP_v_zahranici.shtml (citováno 21.3.2010)

http://www.noramb.cz/About_Norway/policy/Socialni-blahoby/benefits/ (citováno 21.3. 2010)

Chaloupková, Jana - Šalomounová, Petra: *Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice a v Evropě*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2004. ISBN 80-7330-062-1.

Chaloupková, Jana: „Faktory ovlivňující dělbu domácí práce v českých domácnostech a hodnocení její spravedlnosti“. In Sociologický časopis, 2005, Vol. 41, No.1. S. 57-77.

Jandourek, Jan: *Sociologický slovník*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-269-0.

Janoušková, Klára; Sedláček, Lukáš. „Jiné mateřství“.[online]. 2005, (citováno 20.12.2009) Dostupní na:

<http://www.genderonline.cz/view.php?cisloclanku=2005122201>

Karsten, Hartmut: *Ženy - muži : [genderové role, jejich původ a vývoj]*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-145-X.

Maříková, Hana (ed.): *Proměny současné české rodiny : (rodina-gender-stratifikace)*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. ISBN 80-85850-93-1.

Maříková, Hana: „Kdo jsou otcové na rodičovské dovolené“. [online]. 2004, (citováno 20.12.2009) Dostupné na: <http://www.genderonline.cz/download.php>

Maříková, Hana: *Muž v rodině: demokratizace sféry soukromé*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1999. ISBN 80-85950-69-3.

Maříková, Hana: „Rodina: proměny mateřství, otcovství a rodičovství“. In *ABC feminismu*. Brno: NESEHNUTÍ, 2004. 232 s. ISBN 80-903228-3-2.

Maříková, Hana; Radimská Radka: *Podpora využívání rodičovské dovolené muži*. Praha: MPSV, 2003.

Matoušek, Oldřich: *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 3. rozš. a přeprac. vyd. Praha : SLON, 2003. ISBN 80-86429-19-9.

Možný, Ivo: *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2006. ISBN 80-86429-58-X.

Národní zpráva o rodině. Praha: MPSV, 2004.

Nešporová, Olga: „Životní styl rodin s otci na rodičovské dovolené“. [online]. 2006, (citováno 20.12.2009) Dostupné na: <http://www.genderonline.cz/view.php?cislocclanku=2006072402>

Oakley, Ann: *Pohlaví, gender a společnost*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-403-6.

Poněšický, Jan: *Fenomén ženství a mužství: psychologie ženy a muže, rozdíly a vztahy*. 2. vyd. Praha : Triton, 2004. ISBN 80-7254-374-1.

Radimská, Radka: „Nová moc matek a stará moc otců“. [online]. 2004, (citováno 20.12.2009) Dostupné na: <http://www.genderonline.cz/download.php>

Renzetti, Claire M.; Curran, Daniel J: *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum, 2003. ISBN 80-246-0525-2.

Singly, Francois de: *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-249-1.

Slovník cizích slov. 2. Vyd. Praha: Encyklopedický dům, 1996. ISBN 80-90-1647-8-1.

Slovník spisovné češtiny. Vyd. 4. Praha: Academia, 2005. ISBN 89-200-1080-7.

Smetáčková, Irena; Vlková, Klára. (ed.): *Gender ve škole. Příručka pro vyučující předmětů občanská výchova, občanská nauka a základy společenských věd na základních a středních školách*. Praha: Otevřená společnost, o. p. s., 2005. ISBN 80-903331-2-5.

Šmausová, Gerlinda: „Kdopak by se genderu bál?“ [online]. 2010, (cit. 25. 1. 2010) Dostupné na: <http://www.cec-wys.org/prilohy/1dc3aec4/Kdopak%20by%20se%20genderu%20bal.pdf>.

Trapková, Ludmila; Chvála, Vladislav: *Rodinná terapie psychosomatických poruch*. Praha : Portál, 2004. ISBN 80-7178-889-9.

Vágnerová, Marie: *Vývojová psychologie I., Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0956-8.

Warshak, Richard Ades: *Revoluce v porozvodové péči o děti*. Praha : Portál, 1996. ISBN 80-7178-089-8.

Wedlichová, Iva: „Jak rodina působí na dítě“. *Psychologie dnes*, 1999, č. 1, s. 18-19.

Zákon o rodině. Dostupný na: <http://www.zakonycr.cz/seznamy/094-1963-Sb-zakon-o-rodine.html>

Zákoník práce. Dostupný na: <http://www.zakonycr.cz/seznamy/262-2006-Sb-zakon-zakonik-prace.html>

Zoja, Luigi: *Soumrak otců : archetyp otce a dějiny otcovství*. Praha : Prostor, 2005. ISBN 80-7260-145-8.

Ženy a muži v datech. Praha: ČSÚ, 2008.